OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN

DAĞILMA DEVRİ

VE

TARİHÎ MADDECİLİK

KERİM SADİ

KERİM SADİ

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DAĞILMA DEVRİ VE TARİHÎ MADDECİLİK

İSTANBUL
ÇELTUT MATBAASI
1941

BIRKAÇ SOZ

Tarihî materyalizm adını alan ilmî araştırma metodu ve bu metodun Osmanlı tarihine tatbiki hakkında duru bir fikre sahip olmıyanların "tarihî materyalist,, (1) diye vasıflandırmağa çalıştıkları bir müellif, Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*nde, "Yunanistanın ayrılmasını hazırlayan amiller" i şöyle izah ediyor:

Yunanistanın istiklâl hareketi "XVIII. asrın sonlarından, yani Selim III. devrinden itibaren", "fikir sahasındaki faaliyetlerile kendini göstermiştir." "Yunanlıların oturdukları memleketlere Petro I. denberi Rus propağandacıları dağılmışlardı." "Kaynarca muahedesinin 7 inci maddesile,.. Osmanlı tebaası hıristiyanların metalip ve ef'ali hakkında, Rusyanın bir nevi müdahalesi de kabul olunmuştu." Diğer taraftan, Fransızlar "ihtilâl fikirlerini, bilhassa milliyet fikrini Osmanlı tebaası hıristiyanlar arasına, Yunanlılar içine.... yaymağa girişmişlerdi." "Bu haricî ve siyasî tesirlerle beraber" "geniş hayalli Yunan şair, muharrir ve müverrihleri" nin de "bir hayli faaliyetleri vardır." «Rum patrik, metropolit, papas ve diyakosları kiliselerindeki dua ve vaızlarile, mektep ve medreselerindeki ders ve talimlerile eski Bizanslılık ruhunu öldürtmemeğe çalışıyorlardı. Asırlarca süren... bu hatıralar, bu hisler ve bu haller yeni bir inkişaf safhasına girdi." İlh. (2)

Görülüyor ki, Yusuf Akçura bütün amilleri fikir, politika ve din çerçevesi içine hapsediyor; yani, ekonomi temeline inmek ve sınıf savaşlarına dayanmak zaruretini inkâr ile,

münhasıran *Üstyapıda* dolaşıyor. Paristen gelen milliyet fikirleri, geniş hayal mahsulü şiirler ve "İstanbul İmparatorlarının tacını giyen ve harmanisini taşıyan" Fener Rum Patriği, ona göre, 1821 İhtilâlini yaratan başlıca faktörlerdir.

21 İhtilâlinde göze çarpan milliyet fikirleri, hakikatte, neyin ifadesi idi? Fener Rum Patrikliği hangi sosyal sınıfın menfaatleri namına hareket ediyordu? İhtilâli istiyen ve organize eden sınıf hangisidir? Filelinizm perdesi arkasındaki Avrupa diplomasisini tayin eden daha esaslı illetler yok mudur?...

Bu ve buna benzer suallere dokunmağı hatırından bile geçirmeyen bir müellif, kanaatimizce, siyantifik izah vadisinde, vak'anüvis-müverrihlerden pek büyük bir mesafe ile ayrılmış sayılamaz (3).

Telhisen nakledilen ve Osmanlı tarihinin mühim bir safhasına temas eden bu eser (4), materyalist tarih telâkkisinin tatbiki bakımından, çok enteresan bir denemedir.

Bizde, vak'anüvis zihniyetine ve Osmanlı tarihinin idealist görüşle tetkikine karşı haklı bir aksül'amelin - büyük bir gecikme ile de olsa - belirdiği ve ilmî metot zaruretinin duyulmağa başladığı bir devirde böyle orijinal bir denemeyi bildirişimiz hiç te faydasız olmıyacaktır.

K. S

GİRİŞ

METODUMUZ

Bu eserde takip ettiğimiz gaye, 21 ihtilâlinden önceki ve sonraki delillere dayanarak, yeni bir metotla, ihtilâl hadiselerini aydınlatmaktır. Kullandığımız yeni metot bugün en değerli tarihçilerin de kabul ettiği tarihî maddecilik metodudur. Biz, bu eserde, 21 ihtilâlinin sosyal tarihini vermek, yani bugüne kadar çok karanlık kalan bir safhayı, tarihî zaruret bakımından, incelemek istiyoruz.

21 İhtilâlini yaratan ne bazı yüksek şahsiyetli önderler, ne de esaret altında yaşayan Rumların ruhundaki iman ve vatanseverliktir. Bu ihtilâlin daha derin sebepleri vardır; ve, bu sebepler maddîdir. Esasen, şimdiye kadar hiç bir sosyal ve nasyonal ihtilâl şahısların arzusile doğmamıştır. Böyle bir ihtilâl idealist illetlerden de meydana gelemez. Bütün politik inkilâpların en derin kökleri ekonomik hadiselerdedir. Ayni zamanda, nasyonal ayaklanmaların da sebebi materyalist ve cihanşumûl bir sebeptir.(5)

21 ihtilâli millî bir ihtilâldir. 1648-87 İngiliz, 1789 Fransız ve 1917 Rus ihtilâlleri gibi sosyal bir ihtilâl değildir. Sosyal bir ihtilâl için daha önce millî bir ihtilâl şarttır. Mamafih bu iki ihitilâl birbirine karışıp eklenebilir de.

21 ihtilâlinin tarihî hadiselerini tetkik ederken kullanacağımız metot yalnız bizim ülkemiz için yenidir. Bu metot, bütün dünyada hiç de yeni sayılamaz. Bugün sosyalist olmayan bir çok müellifler ayni metodu kullanıyorlar. Zira en güç meseleleri halledebilecek biricik metot budur. Tarih

hadiselerini ve sosyal fenomenleri tefsir eden ve ayni zamanda bizi kat'î neticelere götüren tek metot tarihî materyalizimdir. Yazık ki, "hükema" mız modern ilmî hareketten çok uzaklarda kalıyor ve ananavî bağları bir türlü koparamıyor.

Kullanacağımız bu metot nedir? Burada bunun kısa bir analizini vermeğe mecburuz. Maalesef ilmî sosyalizm branşında bibliyoğrafimiz çok fakirdir (6). Ayni zamanda Yunan literatürü sosyolojik ve felsefî mesai bakımından da geridir. Bizde bir takım editörlerin verdikleri metafrazlarla iktifa ediliyor.

Tarihî maddecilik metodu nedir (7)? Sosyetenin tekâmülü, bu metoda göre, Tanrının ve kahramanların eseri sayılamaz. Beşeriyetin muhtelif konaklardan geçmesinin ve sosyal ilerlemenin sebeplerini insanlar arasındaki sosyal münasebetlerin inkişafında aramak lâzımdır. *Tarihî maddecilik metodu sınıf savaşı temeli üzerinde durmaktadır; ve bu ilmî metot izah edici tek metottur. (8)*

Lombroso'nun halefi ve Roma Üniversitesinde profesör Ferri, *Sosyalizim ve Müsbet İlimler* unvanlı eserinde, bu yeni metot için şunları yazıyor: Darvinizm isbat etti ki hayatî inkişafın mekanizması yaşama savaşından ibarettir. Ayni suretle sosyal inkişafların mekanizması da, marksist sosyalizmle, sınıf savaşı kanununa dayanıyor. Bu teori bize bütün insanlığın tarihini izah ve tefsir edecek müsbet metodu vermiştir. Biyolojide Darwin'in ve felsefede Spencer'in ihraz ettiği mevkii sosyolojide Marx'a kazandıran ve ona ebedî bir şöhret temin eden tarihî maddecilik olmuştur. (9)

Tarihi idare eden kuvvet rabbanî bir kudrettir; yahut ta, insan tarihine istikamet veren büyük adamlar, kahramanlar veya sadece fikirlerdir gibi eski teoriler bugün terk edilmiş sayılıyor. Bununla beraber bizde bu köhne telâkkilere saplanıp kalanlar, maalesef, pek çoktur. Böyleleri muasır

ilim hayatının tamamile dışında kalmakta ve fikrî mandarinizmin mağaralarında keşiş gibi yaşamaktadırlar. (10)

I

Türklerin Asyadan Avrupaya hücumu ve Bizansın inkırazı

Türklerin Avrupaya doğru kuvvetli akışını fütuhat arzusuna ve dinî sebeplere atfediyorlar. Ayni zamanda Bizans İmparatorluğunun inkıraz sebeplerini din kavgalarında ve dahilî politika mücadelelerinde arıyorlar.

Halbuki, doğudaki Türk kabilelerinin ve İslâmiyetin büyük bir kuvvetle ve durdurulmaz bir sel halinde akışı, uzun yıllar zaferle taçlanmış harpler vererek Ortaasyadan İstanbula kadar gelişi ve önüne gelen her şeyi sürükliyerek Avrupaya kadar uzanışı herhalde daha derin sebeplere dayansa gerektir.

Doğu milletlerinin tarihini incelerken bu milletlerin doğudan batıya doğru akışlarının sebebini Asyada bir taraftan nüfusun çoğalmasında, diğer taraftan yaşamak için lâzım olan vesaitin azalmasında aramalıdır. Doğunun batıya akışında amil olan tek ve materyalist sebeb budur. Dinî sebepler, hiçbir zaman, doğu milletleri ile Bizanslılar arasındaki harplerin illetleri olamaz. Esasen biliyoruz ki, din, sosyetenin ekonomik münasebetlerinden müstakil bir hadise değildir. Nasyonal ekonomik hadiselerin kımıldatıcı ve düzene koyucu kuvvetini dinde arayamayız. Bizansın inkırazını dinî sebeplere atfeden müellifler meselenin yalnız dış yüzünü mütalea etmiş oluyorlar, ve tabiatile daha köklü sebepleri göremiyorlar.

Bizans feodal bir Devletti. Batıdaki feodalizme nazaran belki biraz daha hafif bir derecede olmakla beraber, feodalizmin bütün vasıflarına malikti (teokratik ruh, servaj, mutlakiyyek, cenk ihtirası, fütuhat arzuları vs.). İlim ve edebiyat durgun bir halde idi. Zira, ekonomik vaziyet her bakımdan fecidi. Vergi sistemi tahammül edilemiyecek kadar ağırdı ve iğrenç bir manzara arzediyordu. Halk ise politik hürriyetten mahrum bırakılmıştı. Büyük bir mertebe işğal eden rühban sınıfı halkın kanını sülük gibi emiyor; dini zulmedici bir kuvvet gibi kullanarak, hazineler yığıyordu. Bu sınıfın elinde din, bilhassa çifçi halka karşı, müthiş bir işkence ve eziyet vasıtası olmuştu.

Bizans İmparatorluğunun büyük bir kısmına İmparator hâkimdi. Saraydakiler ahlâken sukut etmişler, moral bir dejeneresans içine gömülmüşlerdi. Zavallı halk terör altında yaşayordu. Bunlar Orta zamanın bütün monarşilerinde görülen fenomenlerdir.

İdare sistemi (ademi merkeziyet), vergi vesair mükellefiyetler yüzünden, köylü için tehammülfersa olduğu gibi merkeziyyet taleb eden devrin şartlarına da uygun değildi. Aristokrasi, rühban ve hükûmet organları aç ve biilâç halka tasavvurun fevkinde zulmediyorlardı. Ve işte, materyalist sebeplerin kuvvetli itiçile batıya doğru akan ve Bizansın valiliklerine hücum eden Türkler karşılarında böyle dağılan bir Devlet buldular; ve Bizans İmparatorluğunu mağlup ettiler.

İngiliz tarihcisi Finley, Bizans İmparatorluğunun 1300 -1400 yıllarındaki ekonomik durumu için *ağlanacak vaziyette idi*, diyor. İktisadî vaziyet o kadar kötü idi ki, halk, idarenin ve başındakilerin bir an evvel değişmesini temenni ediyordu. Zach. von Lingenthal, *Bizans Hukukunun Tarihi* adındaki eserde, şu mutalâada bulunuyor: Türk istilâsından

önce, zavallı köylüler başka bir milletin gelişini ümitle bekliyorlardı. Bunlar o kadar bungun idiler ki, yeni bir istilâ - dan korkacak yerde bu istilâ sayesinde vaziyetlerinin iyileşeceğini umuyorlardı. Heuzoy da diyor ki: "Bizansın son asrımda yaşayan serflerin reaya olduktan sonra herhangi bir şey kaybettiklerini kim iddia edebilir?" Bizans müverrihi Halkokodidis'in yazdıklarına göre de: politik inhilâl o derece ilerlemiş, ve halk efendilerle derebeylere sırtını öyle nefretle çevirmişti ki, bazı peskoposlar Türklerin gelişini felâket saymadılar.

Demek oluyor ki, Bizansın dağılışında amil olan sebepler herşeyden önce ekonomik sebeplerdir; ve, böylece, dahilî ve haricî şartlar Bizansın inkırazını hazırlamıştır. Müverrihlerimizin bahsettiği din kavgaları ve iç karğaşalıklar hakikî sebep değildir. Bizansın o zamanki ekonomik durumunun yalnız neticeleridir.

II

İhtilâlden önceki devrin ekonomik şartları

Her şeyden evvel tetkike mecbur olduğumuz bir cihet varsa, o da Türk hâkimiyeti altında bulunan Yunanistanın ekonomik durumudur.

Doğrudan doğruya veya bilvasıta 21 ihtilâlile alâkadar olan bütün müellifler, XVIII. asrın ortalarından XIX. asrın başına kadar, esaret altındaki Yunanistanda büyük bir ekonomik inkişaf kaydediyorlar. Yunan ticaret ve gemiciliği o kadar yükselmişti ki, Avrupadaki ticaret ve gemicilikle boy ölçüşüyordu. Üç tarihî ada (İdra, İspeçe ve Psara), XVIII. asrın ortalarından itibaren, iktisadî sahada

büyük bir terakkiye kavuşmuştu. Bunun da sebebi vardı: Venediğin ticaret gemiciliği büyük bir kriz geçiriyordu. Fransız gemiciliği ise durgun bir vaziyette idi. Çünkü, İngilizler ve diğer monarşik Devletler İhtilâl Fransasını abluka etmişlerdi.

Zikredilen bu üç adaya ait gemiler, Ege denizinde, rakipsiz dolaşıyorlardı. Bunlar Fransaya gizliden gizliye mal taşıyor, kaçakçılıkla pek çok kazanç temin ediyorlardı. Ayni zamanda, 1783 ten sonra, Rus bayrağı altında, Karadenizdeki Rus limanlarına serbesce gidip gelmeğe ve bu limanlarla Avrupa arasında yiyecek vs. taşımağa başlmışlardı.

Kaynarca ve Yaş Muahedelerinden sonra, bu adaların gemiciliği fevkalâde bir inkişafa mazhar oldu. Babıâli, Kaynarca Muahedesile, adalılara büyük serbestlik veriyordu(madde 17). Kaynarca Muahedesinden sonra, Osmanlı devleti bu adalardan Yunan denizcileri aldı. (Buna dair Sultanın bir fermanı da vardır.) Böylece, adalılar deniz harpciliğine alışmış oldular ve 21 İhtilâlinin ilk devirlerinde büyük yararlık gösterdiler.

Kunduryotis ailesi, Orlandos vs. yalnız Yunanistanda değil, belki bütün Avrupada büyük armatörler sayılıyordu.

Kriezis, 1868 de Patras'ta neşrettiği İdra Adasının Tarihi *adlı eserde, Kunduryotilerden L. Kunduryotis'in bir sene zarfında 200.000 distilâ kazandığını yazıyor. "Kasalar az geliyor, her tarafta gümüş ve altının tatlı ahengi duyuluyordu. Sarnıçlarda altın toplandı; ve 22 mart 1821 de, bu altınlar ortaya döküldü." (s. 60)*

Fakat, Karadenizde, Akdenizde ve Adalar denizinde - çoğu Cezayerli olmak üzere - korsanalr dolaştığı için bu üç adanın filosu top tüfek koymak, silâhlanmak lüzumunu duydu.(11)

Bütün bu ticaret ve denizcilik, bu adalarda bir feodal ekonomi yaratıyor ve tedricen yeni bir sınıfın doğuşunu hazırlıyordu. Tüccarlar ve armatörlerden mürekkep olan bu sınıf, 1770 den itibaren, siyasî haklar istemiş; Patrikhaneden ve Türklerden ayrı bir sınıf sayılmıştır.

Patrik Kallinikos adalılara yeni metropolitin tayinini bildirirken, eskiden olduğu gibi, yalnız yüksek sınıfa ve kocabaşılara yazmayor, ayni zamanda armatörlere ve tüccarlara da hitap ediyordu. Ayni Patrik, Fener ve Galatadaki hastahanelerin inşası ve açılması için yardım istediği zaman, yine kaptanlara ve gemi donatanlara müracaat etmişti.

Bu, teşekkül eden yeni sınıfın artık büyük bir kuvvet olduğunu ispat eder. Filvaki, o zamanki armatörler zenginliklerile ün almışlardı. Bu servet Patrikhanenin haris nazarlarını çekiyor ve Patriğin recasına sebep oluyordu.

Bu üç adadan başka diğer adalar da inkişaf etmişti; ve, adaların ekonomik inkişafı bu adalar hakkında kanunlar yapılmasını icap ettiriyordu.

Haçlı seferlerindenberi Yunanlılarla Avrupa Devletleri arasında artan ticarî münasebetler, XVII. asrın ortasından itibaren, büyük bir genişlik ve ehemmiyet kazanıyor. Golos, Trikeri ve Yanya gibi büyük dış ticaret şehirleri Venediğe, Moskovaya, Larisa ve İstanbula mal ihraç ediyorlar. Zagora ise Rusya, Moldavya ve Felemenkle ticaret yapıyor.

Epire gelince, burada da büyük şehirler vardı. Mora yarımadasında ticaretten başka el zanaatleri inkişaf etmişti. Dimiçanada barut imal ediliyordu (Dimiçananın barutu zarbımesel olmuş, müverrih Lambros bu isimde eser yazmıştır). Tarihcilere göre, Dimiçana, Türkokrasinin yani Türk hâkimiyetinin son on yıllarında, meşhur bir mühimmat merkezi olmuştur. Dimiçana baruthanesi o zamanlar en büyük baruthane idi. İhtilâl yıllarında en fazla barut veren yer ora-

sı oldu. Girit, Tesalya, Kesendire, Atos hep Dimiçanadan barut ve kurşun alıyordu.

Spiliotopulos kardeşlerin muleni meşhurdu. Bir istatistiğe göre, yalnız bir sene içinde ve yalnız Moraya 3.510 okka kurşun, 13.106 okka barut ve 804.320 fişenk gönderilmişti.

Patras şehri ticaret ve medeniyet bakımından Avrupa şehirlerini andırıyordu.

Patras ve civarında üzüm istihsali ilerdeydi. Ouqueville'e göre:

1814 te

8.900.000 Venedik litresi

1.217.900 kuruş (kuruş frank kıymetindedir)

Anbelâka şehrinde iplikcilik ileri gitmişti. XVIII. asırda, bu şehirde 24 tane iplik boyahanesi vardı ve civardaki 4.000 nüfus buralarda çalışıyordu. Buradan Viyana, Hamburg, Dresd, Laypsig şehirlerine ve İngiltereye senevî 3.000 balya kırmızı iplik gönderilirdi. Ayia şehrinin ipek işlemesi ve ipek dokumacılığı da çok meşhurdu. Tesalyanın ticaret ve zanaat alanındaki büyük inkişafını ve ahalisinin hariçle münasebetini gösteren vakıalardan biri de burada bir stoa teşkil eden masonların bulunuşudur.

Bu hususta sahifeler doldurabilirdik. Fakat, bu meselede, müellifler arasında hiç bir ihtilâf olmadığı için, bu izahatı kâfi görüyoruz. Müverrihler hadiseleri doğru olarak kaydedip sıraya koyuyorlar da, bunları sosyoloji bakımından tetkik edemiyorlar. Kurukuruya o zamanki Yunanistanın ekonomik inkişaf hadiselerini söylemek ve yazmak büyük bir şey ifade etmez. Bu hadiselere lâyık oldukları ehemmiyeti de vermek lâzımdır.

Müverrihlerin ifadesine göre, bütün bu inkişafın paraca İhtilâle yardımı dokunmuştur. Fakat, ekonomik inkişaf,

onlara göre, vatanseverlik, din, iman vs. nin sadece organı idi.

İşte bütün mesele buradadır. Bizce, vatanperverlik, iman ve buna benzer şeyler ne ihtilâl fikrinin doğmasına sebep olmuştur, ne de bu ihtilâlin patlamasına. Yunanistanda gördüğümüz vaziyet hikâye edilenden başkadır.Bu devre, feodal ekonomiye karşı metamorfoz unsurlarını taşıyor. Ortazamanın feodal ekonomisinden yeni bir sosyal sınıf (burjuvazi) meydana geliyor. Nasıl ki, Avrupada, ayni sebep ve şerait altında Ortazamanın serflerinden şehir burjuvaları meydana gelmiştir(12).

Rusya, İtalya, Almanya, Avusturya vs. pazarları Tesalya, Mora, Adalar ve Epirin yeni sosyal sınıfına büyük bir yer verdiler; ve, bu yeni sınıf, o memleketlerin ticarî ve sınaî hareketinde, ehemmiyetli bir rol oynadı. İşte, bu pazarlarda büyük rol alan sınıf o zamanki Yunanistanın burjuvazi sınıfı idi ki, 21 ihtilâlinde baş rolü oynayan sınıf bu olmuştur. Nasyonal kalkınma bu sınıfın kreasyonudur; yedi senelik savaşı bu sınıf yürütmüş; ve, Yunanistanın büyük bir kısmını azatlığa bu sınıf kavuşturmuştur.

III

İhtilâlden önceki fikir hareketi

Ticaret, endüstri ve denizcilik alanındaki inkişaf ve ilerleme yalnız Tesalya, Epir, Adalar, Mora, İzmir, İstanbul vs. deki halkın maddî servetini arttırmak ve bu halka refah temin etmekle kalmamıştır. Bu inkişaf ve ilerlemenin neticesi olarak ilim ve fikir hareketleri de serpilmiştir.

Şunu da kaydedelim ki, Venedikte, XVIII. asrın son-

larında, Yunan matbaaları vardı. Ayni zamanda İzmirde ve Viyanada matbaalar vardı; ve, 1793 den itibaren, *Efimeiris* gazetesi çıkıyordu. 1819 da, Londrada da Rumca gazeteler intişar ediyordu.

XVIII. asrın başlarından itibaren, Yunan mekteplerinin açıldığı görülüyor. Enetia'da, 1621 de, bugünkü Avrupa liselerine muadil bir lise açılmıştı. 1642 de Karpenisi'de bir çok mektepler açıldı. Ve bir çok muharrirler yetişti. (13)

IV

Rühban ve aristokrasinin imtiyazları

İstanbulun zaptından sonra Fatih Mehmet Elenlere bir takım dinî ve idarî imtiyazlar vermişti. Ve böylece, bilvasıta, rühban sınıfı Osmanlı İmparatorluğu dahilinde Devlet içinde Devlet olarak yaşamağa devam etti. Patrikhaneye verilen imtiyazlar rühban sınıfının feodal bir organizasyon halinde kalmasına yardım etmiştir.

Bir çok müelliflere göre, Bizans halkının üçte veya dörtte biri manastırlara mensuptu. Manastırların büyük arazisi vardı; ve bu arazi çalışarak değil, cebir ve hile ile elde edilmişti. Halkta hüküm süren taassup yüzünden piskoposlar - Roma kilisesinde olduğu gibi - endüljans imal ediyorlar ve bunları satıyorlardı. Köylüleri aldatmak için keşişlerin kullandığı başka bir usul de vardı. Bunlar, rüyalarında, sık sık, Azizleri veya Meryemi görürler; ve köylüler Hazreti Meryemin ve Azizlerin arzularını keşişler vasıtasile öğrenirlerdi. Azizi hoşnut etmek için de keşiş olmak ve malını mülkünü kiliseye bağışlamak lâzımdı! Bunun hakikî sebebi de vardır. Ağır vergiler, ardı arası kesilmiyen harpler vs.

yüzünden köylünün malı mülkü taşınamıyacak kadar ağır bir yük olmuştu. Toprağını bağışladıktan sonra manastıra çekilen köylü, hiç değilse, hayat kaygısından kurtuluyor ve bir kenarda rahatça yaşayıp gidiyordu.

Fatih Sultan Mehmet, geniş İmparatorluğunu idare için akıllı ve dirayetli bir çok adamlara muhtaçtı. Bu sebepten, daha önce Bizansı idare eden sınıflara mensup kimseleri ve eski İmparatorluğun bir çok elemanlarını kendi idarecileri arasına aldı.

Yunan tarihcileri bunu Fatihin ve haleflerinin hüsnü niyetine atfediyorlar; Fatihin bir gafı ve Cenabı Hakkın lutfü keremidir, diyorlar. Bizans İmparatorluğunun suku - tundan ve Osmanlı Devletinin Asyadan Balkanlara kadar yayılmasından doğan şartları ve zaruretleri hesaba katmı - yorlar. Bu şartlar ve zaruretler dolayısiledir ki, Fatih Mehmet, esaret altına aldığı feodal sınıflara imtiyazlar verdi (14). İddia edildiği gibi "gaflar" yapmadı. Yalnız, muhitinin icaplarına uydu; Bizansın feodal içtimaî - iktisadî hayatını yıkmadı; rühban ve aristokrasiyi olduğu gibi bıraktı, ve muhafaza etti. (15)

Tarihî bakımdan Türk hâkimiyetine çok taraftar olan Maurer'in ifadesine göre: Ne Fatih ve ne de halefleri Elen kilisesinin elinden arazi mülkiyetini almamıştır. Bil'akis, hıristiyanlara yine eskisi gibi kiliseye arazi terki serbestliğini bırakarak, bu mülkiyeti genişletmiştir.

Adalarda ve Elen valiliklerinde ademi merkeziyet sistemi ipka edildi. Yani, komünoteler kendi kendilerini başlı başına idareye devam ettiler. Komünotenin reisi kocabaşı idi. Kocabaşıyı cemaatin en eski ve en zengin aileleri seçerdi. Bazı yerlerde kocabaşı hiç düşmüyor, rey sandığında sui istimaller oluyordu. Bunların başlıca vazifeleri Bizanslılardan kalma vergileri toplamaktı. Devlete karşı cemaati bun-

lar temsil ediyor, kaza hakkını bunlar ifa ediyordu. İsveçli seyyah Bjornstach, 1779 da Tesalyanın politik durumunu şöyle anlatıyor: "Elenler burada Türklerden daha az oldukları halde, paraları sayesinde, memleketi onlar idare ediyorlar. Hatta, para kuvvetile, Türk idarecilerini istedikleri gibi indirip çıkarıyorlar."

Tarihciler bu devirden bahsederken, esaretin karanlık devirleri deyip geçmeğe ve tarihî hakikatleri yan çizmeğe alışkındırlar. Bu tarihciler kabahati münhasıran hâkim ulusta buluyor ve halkın derisini yüzen kocabaşılara hiç bir mesuliyet yüklemiyorlar. Şurasını düşünmüyorlar ki, biz de tarihin bütün konaklarından geçtik. Bizdeki Ortaçağ feodalizmi diğer derebeyliklerin bütün karakteristiklerini taşımaktadır. Yunan müverrihlerinin "Kara şeytan" diye tavsif ettikleri yeniçeriler, kocabaşılara pek az kötülük yapmışlardır.

Müverrihler haracı ele alıyorlar. Unutuyorlar ki, Elen İmparatorları, başka nam altında, Elenlerden ayni şeyi alıyorlardı. Bizans zamanında, fakir ve mülksüz halka karşı, yeniçerismus *yok değildi. Bizans hukukunda cismanî ceza vardı (dövmek, kat'ı uzuv, burun kulak kesmek, göz oymak vs.)* .

Politik ve ekonomik imtiyazlarını muhafaza eden kocabaşıların kuvveti o derece idi ki, Padişaha nüfuz ederek Türk paşalarının ve Türk beylerinin yerlerini değiştirtebiliyorlardı. Galata zenginleri (İstanbulun aristokrasi sınıfı), Sultana hizmet etmekle kalmamışlar, Osmanlı feodalizmi ile el ele vermişlerdir. (16)

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet içinde Devlet vardı. Mümessili de Patrikti. Fatih tarafından verilen imtiyazları diğer Padişahlar, fermanlarile, kabul ve teyit etmişlerdi.

Anlaşılıyor ki, rühban ve aristokrasi sınıflarının feodal hakları artmış ve muhafaza edilmiştir. İşte, bütün bu imtiyazlı sınıflar, 21 ihtilâlinde, kendi haklarının azalmasını kat'iyyen istemediler. *Filiki Eteria*'nın serbest izahlarını kabule hiç yanaşmadılar. Rühban sınıfının buradaki taktiği dikkate şayandır. Filvaki, *Patriyarka ökümenik*, Elen kilisesinin istiklâl ve serbestîsini reddetti. İstanbul Patrikhanesi, uzun zaman, kendi enterpretasyonlarında israr etmiştir. Bu enterpretasyonlar, Yunan kilisesinin ebediyyen İstanbul Patrikhanesine tâbi olmasını talep ettiği gibi, bilhassa Elen Devletinin rühbana ait feodal imtiyazları tanımamasına muarızdı.

V

Filiki Eteria

Büyük Fransız İhtilâli, bütün Avrupanın üçüncü sınıfında, ihtilâl psikolojisi yaratmıştı(17). Fransa dışında serbest fikirlere susayanlar vardı. Demokrasi, müsavat ve hürriyet gibi serbest fikirler, hariçte, dinleyici buluyordu.

Avrupanın bir çok yerlerinde ve hususile İtalyada gizli cemiyetler kurulmuştu (meselâ, *Carbonari*ler). Bunun gibi, 1814 te, Filiki Eteria tesis edildi.

21 İhtilâlini hazırlayan haricî ve dahilî iki şart vardır. Birinci şart, Yunanistandaki üçüncü sınıfın kavuştuğu büyük maddî inkişaftır. İkinci şart, Fransa İhtilâlinden gelen demokrasi fikirleridir. Yunanistanda maddî bir inkişaf olmasaydı büyük Fransız İhtilâlinin fikirlerini kabul edecek Yunanlılar bulunmıyacaktı. Bir kere sınıf olarak teşekkül eden bu burjuvazi niçin bir *classe sociale* mevkiine yükselmek istemesin? Ve niçin iktidarı eline almasın? Bunu yapabilmek

için de birinci şart Osmanlı hâkimiyetini devirmekti. İktidarın önüne dikilen en büyük engel bu hâkimiyetti. İşte, bunun ve yalnız bunun içindir ki, Fransa İhtilâlinin fikirleri üçüncü sınıfı heyecana getirmiştir. Kocabaşılar ve rühban, Fransa demokrasisine antipati gösterdiler ve kin beslediler. Bunlar, monarşik bir Devlet olan Rusyanın ihtilâlin başında bulunuşuna aldanmasalardı, Yunan ihtilâlinde yer almıyacaklardı.

Yunan müverrihleri, tarih hadiselerini tahrif ederek, bütün büyük rühban sınıfı ihtilâl tarafına geçti ve ihtilâl için çalıştı, diyorlar. Bu, hakikate kat'iyyen mugayirdir. Ne Patrik Grigoryos V İhtilâl taraftarı idi, ne de öbür yüksek rühban sınıfı. İhtilâl bayrağını diken Mora despotları, ortodoks büyük Rusya ihtilâlimizi himaye ediyor diye mücadeleye girmişlerdir.

Yunan üçüncü sınıfı maddî alanda serpilirken Osmanlı İmparatorluğu dahilî bir dağılma safhası geçiriyordu. Ademi merkeziyet, artık, İmparatorluğun sosyal - ekonomik şeraitine uymuyordu. Çünkü, bir yandan masraflar kabarmış, büyük suiistimaller almış yürümüştü. Diğer taraftan, Rusya nın çevirdiği entrikalar sayısızdı ve bütün bunlar bir iç buhran doğuruyordu. Bazı isyanlar da (meselâ, Epirdeki Ali Paşa, Pasmanoğlu ve Mısırdaki Mehmet Ali Paşa isyanları) bu krizi tamamlamıştı.

Şu da ilâve edilmeli ki, Avrupada fabrika, ticaret vs. nin yükselmesi ve yeni ekonomik şerait meydana getirmesi Avrupa harplerini batıdan doğuya nakledivor du. (Haçlı seferlerinde olduğu gibi, doğuya yönelme). Üçüncü sınıfı iktidara getiren ekonomik şartlar Şark meselesini de ortaya atıyordu.

Bütün bu söylediklerimiz, azatlık için lâzımgelen fırsatın zuhur ettiğini göstermektedir.

Eski Yunan haşmetinden ve Elenlerdeki iman ve hürriyet aşkmdan bahseden müverrihlerimize kalırsa, 21 İhtilâli hürriyete karşı duyulan mukaddes iştiyakın neticesinden ibarettir. Bizce, azatlık iştiyakı boş bir sebeptir; İhtilâlin hakikî illeti değildir.

Filiki Eteria, 1814 te Odesada tesis edildi. Cemiyeti tesis edenler tüccardan üç kişidir: Artalı Nikolaos Skufas, (Nikola İskufa), Yanyalı Atanasios Çakalof (Atanaş Çakalof), Andriçenalı Panayotis Anağnostopulos (Panayot Anağnostopulo) (18). 1821 e kadar cemiyetin âzası elli bin kişiyi bulmuştu. Bu gizli cemiyete girenlerin en çoğu tüccar, fabrikacı ve armatördü, yani üçüncü sınıfa mensup kimselerdi. Fransa ihtilâline ait fikirlerin tesiri altında kaldığı aşikâr olan Cemiyet, uzun zaman, üç müessisi tarafından idare edildi. Fakat, bunların tahsilleri kıttı; siyasî bir nüfuz ve otoriteleri de yoktu. Bunun için, Cemiyetin başına bütün Avrupada meşhur diplomat olarak tanınan, Çarlık Rusyası nazırlarından Kapodistriya'yı getirmeği düşündüler. Teklif, 1815 te yapıldı. Fakat nazırın monarşik fikirleri vardı; hattâ, kontrrevolüsyonerdi. Cemiyetin fikirlerini beğenmedi. İstiklâl hiç bir zaman ihtilâl yolile kazanılmamalıdır, diyordu. Gelen murahhası tevkif etti ve sürgüne gönderdi.

Fakat, *Filiki Eteria*, hâlâ, onun yumuşayacağını umuyordu. Mümkün olduğu kadar fazla adam toplamak ve Mora kocabaşıları ile yüksek rühban sınıfını kendilerine çekmek için, büyük bir devletin himayesindeyiz diyorlardı. Çünkü, böyle bir himaye mevcut bulunmayınca, evvelce olduğu gibi, Moradaki ve Adalardaki isyanlar bastırılacaktı.

Katerina, Mora ve Adalardaki rumları Türkler aleyhine tahrik etti; fakat, sonra yüzüstü bıraktı. Çünkü Osmanlı - Rus harbi Küçük Kaynarca Muahadasile, Rusya lehine neticelenmişti.

Feodal unsurlaı, ancak, Rusya gibi bir devletin himayesi çekebilirdi. Cemiyetin meşhur âzalarından olan ve murahhas gönderilen Galatis'in bizzat cemiyetin emrile öldürülmesinin başlıca sebebi budur. (19)

Kapodistriya'nın reddinden sonra da gizli Cemiyetin âzaları çoğalmakta devam etmişti. Anağnostopulos, Moradaki armatolileri (20) organize etti. İstanbulda, Buğdanda, Tesalya, Makedonya ve Adalarda âza kaydine hararetle çalışılıyordu. 1817 de Cemiyet merkezi Odesadan İstanbula nakledildi. 1818 de, yüksek rühban sınıfı, İstanbuldaki Fenerliler, ortodoks Rusyanın himayesi var diye, Cemiyete girdiler. Cemiyet, İskenderiye, İzmir vs. gibi şehirlerde de ilerliyordu. Fakat, Moradaki feodal unsurlar hâlâ tereddüt içinde idiler. Öğrenmek istedikleri şuydu: Cemiyetin maksat ve gayesi nedir? Ve, Rusya bunu bilip himaye ediyor mu? Petro Bey, sırf bunu anlamak için, mektep ianesini bahane ederek, Çara adam göndermiş; Çar da cevabında, bir delilik yapıldığı takdirde mes'ul olacaklarını bildirmişti. Bu cevabın ulaşmaması Cemiyetin menfaati iktizasındandı. Cevabı getiren adam öldürüldü.

Feodal unsurları, ancak, Rusya gibi bir devletin himüracaat etti ise de yine reddedildi. Çarın nazırı: Fransadan gelen bu fikirler tahakkuk etmemeğe mahkûmdur ve yaptığınız deliliktir, diyordu. Bunun üzerine, gönderilen murahhas yolunu değiştirdi; ve, Rus ordusunun generallerinden birine, Aleksandr İpsilânti'ye baş vurdu. Cemiyetin riyasetinde mutlaka ünlü bir diplomat veya asker istiyorlardı. İpsilânti'nin başkanlığa geçmesi antuziyazm ile kabul edildi. İpsilânti (Aleksandros İpsilândis), 15 haziran 1820 de şef ve başbuğ seçildi. (21)

VI

Şair Rigas Fereos (1757-1798)

Yalnız Yunanlıları değil, Türkleri de istipdada karşı mücadeleye çağıran bu şair eğer yakalanmasaydı İhtilâllin büyük bir şahsiyeti olacaktı. «Suriyos» şairi hürriyet ve müsavat namına haykırıyordu. Onda demokrasi fikirleri bulabiliriz. «Müstakbel panbalkanik demokrasinin siyasî idaresi» diye bir de projesi vardır (22). İhtilâle çağırdığı insanlardan haça yemin etmelerini istiyen bu şairde tenakuzlar görülür. (23).

VII

21 İhtilâli

İpsilânti şef olunca, bütün Yunanistan ve Mora kocabaşıları Rusyanın Filiki Eteria'yı himaye ettiğine kani oldular; ve, İpsilânti'nin emri altına girdiler. Rühban sınıfı da ayni suretle hareket etmişti.

Cemiyete mensup olanlar bir an evvel ihtilâlin patlamasını istiyorlardı. Buna da sebep ihtilâlin hain karakterinin meydana çıkması ve Rusyanın İpsilânti'ye şeflik verilmesinden hoşlanmaması ihtimali idi. (Rusya, sahiden de, İpsilânti'nin reisliğinden hoşlanmamıştır).

İpsilânti, 7 mart 1821 de, Rusyadan Buğdana geçti. Cemiyet ise, 24 şubat 821 de, neşrettiği bir beyanname ile, Yunanlıları isyana davet etmişti.

Bu beyanname çok mühimdir. Zira, burada kullanı-

lan dil Filiki Eteria'yı idare edenlerin üçüncü sınıfa mensup olduklarını ispat ediyor. Beyanname şöyle başlar: Din ve vatan uğruna savaşa atıl!.. Kalkınız ve göreceksiniz ki, bir gün kuvvetli bir Devlet mücadelemizi himaye edecektir. (Bu cümleyi koymaktan maksat kocabaşıları bitaraflıktan çıkarmaktı). Ey Yunan erleri, vakit geldi. Avrupa milletleri, çoktanberi ayni hak ve hürriyet için dövüşüyorlar ve bizi de bu dövüşe çağırıyorlar. *Bu milletler* OLDUKÇA SERBEST *yaşadıkları halde tam hürriyete sahip olmak istediler ve böylece saadete kavuşmağa çalıştılar...*

İhtilâl patladığı zaman, Avrupa hükümdarları Laybah'ta konferans aktetmişlerdi (mayıs 821). Konferansın gayesi de, Avrupadaki ihtilâlleri - Fransa İhtilâlinin aksi sadası olan revolüsyonları- bastırmaktı.

Çar Aleksandr, Yunanlıların kalkınmasını açıkça takbih etti; ve, İmparator yaveri İpsilânti'yi yerinden attı. Çarın aldığı bu vaziyet ilk siyasî muvaffakıyetsizlikti. Bunun sebebi şudur: İpsilânti'nin beyannameleri Moldavyadaki hıristiyan ehaliyi memnun etmemişti. Çünkü bu halk, derebeğlikten kurtulmak istiyordu. Evvelce ihtilâle giren Romanyalı (oplarhiyi) ler, bu İhtilâlin 1789 un fikirlerinden ilham aldığını zannediyorlar ve mülksüz rençperi boyarların elinden kurtarmak istiyorlardı. Fakat, İpsilânti, bu meselede böyle düşünmüyordu. Ailevî menşei ve içtimaî mevkii itibarile feodal fikirler taşıyan bu adam, kelimenin o zamanki manasına göre, hiç te ihtilâlci değildi. Onun gayesi şuydu: İstanbuldaki Türk hâkimiyetini devirmek; yani, Bizansı ihya etmek istiyen feodal elen unsurlarına panbalkanik kıyamdan pay çıkarmak. Buğdandakiler bu fikirlere itiraz ediyorlardı. Muarızların en başında Vladimiresko gelir. Bu adam, Buğdandaki boyarlara karşı ilk hareketi yapan adamdı. İpsilânti bunu kurşuna dizdirdi. Bunun üzeri-

ne Buğdanlılar İpsilânti'den ayrıldılar ve İpsilânti, böylece, Osmanlı ordularına Dragaçanide mağlup oldu (haziran 1821).

Bundan sonra, Avusturyalılar İpsilânti'yi tutup hapsettiler. Bu arada, Morada ihtilâl patlamıştı. Padişah heyecana düştü. Zira, ihtilâlin Rusya tarafından himaye gördüğünü zannediyordu. Halbuki, bu doğru değildi. Çünkü, Rusya işe karışmamış, Osmanlı ordularının Tunayı geçmesini ve İpsilânti'nin takibini serbest bırakmıştı.

Patrik Grigoryos, Rusyanın himayesi olmadığını görünce, İhtilâli afaroz etti; ve, İpsilânti ile Cemiyet mensuplarına «Şeytanın ucubeleri» sıfatını verdi. Çünkü bunlar halkı aldatmışlar, arkamızda Rusya var demişlerdi.

Patriğin bütün bu hareketleri kendisinin ihtilâlle, ne doğrudan doğruya ve ne de bilvasıta, hiç bir ilişiği olmadığını gösterir. Patrik için «ulus uğrunda canını feda eden» yani «millet fedaisi» deniliyor. Halbuki, kendi yaptığı işlerin aleyhinde hüküm veren bir şef «millet fedaisi» ve martir olamaz. Patrik, sui tefsir ve teassup neticesi, idam edilmiştir. Ölümü sadece bir siyasî suikasttır. Tethiş maksadile ve daha ziyade ihtilâl zamanlarında yapılagelen alelâde bir hâdisedir. (24) Grigoryosv, *Filiki Eteria*'nın hareketine tamamile yabancı idi. Buna da sebep üçüncü sınıftan olmayışıdır. Tarihî hakikat budur. Yunan müverrihlerinin yaptıkları gibi, Patriğin afarozu hiç bir sebeple meşru gösterilemez. Patriği müdafaa eden tarihçiler afarozdan doğabilecek menfi neticeleri hiç hesaba katmıyorlar.

Esasen, yalnız Patrik Grigoryos değil, bütün yüksek rühban sınıfı da İhtilâle karşı yürümüştür. Griyoryos V ten sonraki Patrikler ve büyük bir despot zümresi, Rusyanın bu hareketi korumadığını anladıktan sonra, İhtilâlin aleyhine döndüler.

Fakat, bütün bunlara rağmen, ihtilâl kendi yolunu takip ediyordu. Adalar ve Mora, ihtilâl bayrağını açmışlardı. Yakovos Tobazis, 29 nisan 821 de, ilk Yunan donanmasını vücude getirdi. Bu donanma Adaların verdiği yirmi bir gemiden mürekkepti (yedisi İspeçe, on biri İdra ve üçü Psaradan). Yunanistanın diğer kısımlarında da, yer yer, şehirler ayaklanmıştı.

VIII

Vatandaş savaşları

Adalılar ve Morahlar iki ayrı ve zıt sosyal sınıfı temsil ediyorlardı. İhtilâlin ilk muvaffakıyetinden sonra bu iki sınıf karşı karşıya geldi ve düşmanca vaziyet aldı.

Adalılar, üçüncü sınıf esprisini temsil ediyorlardı. İdra adası ise üçüncü sınıfın merkezi idi; ve, «Egenin küçük İngilteresi» diye anılıyordu. Filiki Eteria'nın ilk mensupları Adalılarla birlik oldular. Muhafazakâr ve feodal unsurlar ise Moralılarla birleştiler.

Haricî tehlikenin verdiği korku ile, Morahlar, pek tabiî olarak, muvakkat bir zaman Adalılara boyun eğmişlerdi. Fakat, nihayet, 1824 eylülünde Mora altüst oldu. Moradaki Kocabaşılar halkı Adalılara karşı ayaklandırdılar. Adalılar ise Moraya asker çıkardı ve iç isyanı bastırdı.

Dahilî mücadeleler, Moradaki isyan bastırıldıktan sonra da, durmamış; ve, ihtilâlin sonuna kadar devam etmiştir. Bu iç mücadeleler Moralılarla Yunanistanın diğer kısımları arasında cereyan eden bir mücadele şeklini aldı. Bu bakımdan, bunlar sosyal mücadelelerdir. Zahiren şahıs kavgaları gibi göründüğü halde, hakikatte geniş insan kü-

melerinin menfaatlerine tealluk eden mücadelelerdir ve tam manâsile sınıf savaşlarıdır.

Yunan müverrihleri bu hâdiseleri yanlış tefsir ediyorlar. Mora kocabaşılarile Adalardaki üçüncü sınıflar arasında cereyan eden mücadeleler bu görüşle izah edilmelidir.

IX

Filelinizm ve ilk idare sistemleri

İdare sistemi meselesine gelmeden önce, o devirde hüküm süren Avrupa politikasını tetkik edelim. Mukaddes-İttifakın direği olan ve bu ittifakı vücude getiren Metternich hüküm ve nüfuzunu kaybetmeğe başlıyordu. Çünkü, Avusturya askerî bir kriz geçirmekte idi. Buna muvazi olarak, Mukaddes - İttifakın düşmanı İngiliz diplomatı Kaning Başvekil oldu ve yeni bir siyaset gütmeğe başladı. Bu yeni İngiliz politikası Yunanlıların giriştikleri mücadelenin lehinde idi. Bunu hissî sebeplere atfediyorlar. Halbuki ortada İngilizlerin menfaatleri vardı. Kaning Yunanistana borç olarak verdiği parayı emniyet altına almak istiyordu. Ayni zamanda, Yunanlıların doğu Akdenizde büyük rolleri olduğunu da anlamıştı. İngiliz Başvekili bir kısım Yunanistanın hürriyetine taraftar görünüyordu. Politikada nüfuzu nazar sahibi olduğu ve istikbali önceden görebildiği için Rusyanın Yunanistan lehine vaziyet almasını istemiyordu. Çünkü Rusya, Yunanistanı bir alet olarak kullanacak; ve, Türkiyeden, Balkanlarda ve Asyada menfaatler koparacaktı.

Buna binaen İngiliz - Rus rekabeti başladı. Bu rekabet hıristiyanlığı himaye namı altında yapılıyordu. Ayni za-

manda, Fransa da, Avusturya aleyhine olarak, Akdeniz meselelerine karışmağa başlamıştı. Avrupalıların bu rekabeti neticesinde (Şark meselesinin diğer bir cephesi) Londra Muahedenamesi imza edildi (1827).

Bu muahede ile Rusya, İngiltere ve Fransa, Babıâli nezdinde Yunanistan lehine tavassut için anlaşmış oluyorlardı. Yunanistanın bir kısmı Sultana tâbi olduğu halde idare bakımından serbestî kazanacaktı.

Filelinizim (Yunan muhipliği), realite olarak, hiç bir zaman mevcut olmamıştır. Hakikaten demokrat bir kaç Avrupalıdan ve bir kaç ideolog ihtilâlci romantik tiple eski Yunana âşık olanlardan (Bayron) başka bütün filelinler yani Elinosları sevenler kendi menfaatlerine hizmet etmişlerdir. Bunlar paralarını yeni Yunanistana yatırmak istiyorlardı. Bunun içindir ki, Yunanistanda tesis edilen Elinosları sevenler *(Philhelènes)* cemiyetleri birbirlerile çarpışmaktan bir an bile geri kalmadılar. Filelinler Yunanistana ilk olarak borç para verdiler. Londra borsasında %59 faizle verilen 800.000 sterlinden, Yunanlıların eline, maalesef 482.000 lira geçecekti. Hakikatte ise bu paranın da ancak yarısını alabildiler. İngiliz gazetelerine, vapur masraflarına vesaireye kesile kesile hükûmetin eline yalnız 300.000 lira geçti. Filelinizm fahiş bir mürabaha şeklinde tezahür etmiştir. 1824 temmuzunda yapılan 2.000.000 lira borca mukabil yalnız 230.000 lira alınabildi. Tabiî, bu paraları da kocabaşılar kapıştılar ve aralarında kavgalar çıktı. Yukarıda izah ettiğimiz Adalılarla Moralılar arasındaki kavgalarda bunun da rolü olmuştur.

Bu sırada Türkiyeye karşı harp hareketi durmuştu. Mısır donanması ile takviye edilen Türkiye, Ege denizine hâkim oldu. Hakikatte Elen askeri namile bir şey yoktu; yalnız, başsız bir sürü kalabalık vardı.

Kaning 1827 de ölünce halefi lord Goderik eski başvekilin şark siyasetini takip etmediğini göstermiştir. Fakat, Londra Muahedenamesi imzalandığı için üç devlet donanması Yunan sularına geldi; ve, Türkiyeye tavassut teklif edildi. Babıâli tavassut teklifini kabul etmiyor, Yunanistan tam mânasile terki silâh etmedikçe müzakerata girişmiyeceğini bildiriyordu.

Osmanlı Mısır donanması Girit açıklarına kadar geldi ve Yunanistanı adam akıllı sıkıştırmağa başladı. Donanma kumandanı Mısırlı prens İbrahimdi (İbrahim Paşa). Ecnebi donanma kumandanları, Prensi tazyik etmek istediler. Fakat, Prens kendilerine meydan okuyunca bir nota tevdi ettiler. 16 birinciteşrin 1827 de verilen bu notaya göre, ablukayı derhal çözmesi ve hemen İstanbula hareketi talep ediliyordu. Prens bu talebi de reddedince aynı ayın 20 sinde meşhur Navarin deniz muharebesi oldu. Sonradan Fransız kumandanı Rigni bu deniz muharebesine çok esef etmiş ve bunu bütün asırların en berbat işi diye tavsif etmiştir. İngiliz kralı da şöyle demişti: *Unto ward event.* Rus kumandanı ise, artık Yunan meselesi halledildi ve Türkiyeden bir şey koparamayacağız diye üzülüyordu.

Dahilî idare sistemine gelelim: Bir diktatörün lüzumundan bahsediliyor ve üçüncü sınıf da bunu kabul ediyordu. Yeni bir monarşi istiyorlardı. Bu diktatör, ihtilâlle ayaklanan bütün Yunanistanı elinin altına alacak ve kocabaşılar meselesini bitirecekti.

Böyle bir diktatör olarak Kapodistriya'yı münasip gördüler. O da bunu kabul etti; ve şu doğmu koydu: *Salus populi suprema lex esto.* Yani halkın hâkimiyeti ve demokrasi fikirlerini kendi monarşik ve müstebit prensiplerine ezdirdi.

Zalim bir diktatör kesilen Kapodistriya bütün kuvvetile serbest unsurları ezmiş ve Çar sistemi örneğinde monarşik bir idare sistemi kurmağa çalışmıştır.

X

Kapodistriya Devri

Kapodistriya'nın kurduğu rejim *régime personnel* idi. Etrafına topladığı ve bir alet gibi kullandığı bir sürü insan diktatöre akıl hocalığı yapıyorlar, onun dediklerini yerine getiriyorlardı. Müverrihler bütün Yunanistan halkının ve bilhassa Moralıların başlarında böyle bir adam bulunmasını istedikelrini söylerler. Moralılar için belki bu doğrudur. Fakat tam manasile demokrat olan Adalılar için doğru sayılamaz. Esasen, Kapodistriya, idareyi eline aldığı günden itibaren, İdralılarla çarpıştı. İdralıların bir heyetine, Çar edasile, şunları söylemişti: «Yunanistanın istikbali İdra adasının elinde değildir, İdranın istikbali benim elimdedir. Gidin ve emir bekleyin!» Bu sözler ihtilâlde en büyük rolü oynıyan İdralılara söyleniyordu. Kapodistriya yaptığı zorbalığı itaat ve disiplin perdesile örtmeğe çalışıyordu. Kapodistriya'ya yalnız Adalılar değil, kocabaşılar da kızmağa başlamışlardı. Çünkü diktatör onları da hiçe sayıyordu.

Kapodistriya'nın kabul ettiği sistem merkeziyet sistemi idi. Avrupa devletlerinin rekabetleri de arttıkça artıyordu. Bu rekabet Yunanistanın içinde de kendisini göstermiş ve bir takım partiler teessüs etmişti. Bunlar idare partileri değildi, taraftarlık partileri idi (İngiliz taraftarı, Fransız taraftarı, Rus taraftarı). Adalar İngiliz taraftarı idi. Mora kocabaşıları Rusya monarşisini tutuyorlardı. Geri kalan Yuna-

nistan da Fransızlara taraftardı.

Fransa ve İngiltere Kapodistriya'nın aleyhinde idi. Fransa, Mısırlıları kovacağım diye, Moraya asker çıkardı. Rus-Türk harbinde Rusyanın büyümesini istemiyen İngiltere, Yunanistanın büyümesini de istemiyordu. Fakat, Yunanistanın büyük bir kısmı artık serbest olmuştu. Tabii, bu Kapodistriya'nın bir muvaffakıyeti idi. Bununla beraber, diktatörün muarızları, halk arasında, gittikçe nüfuzlarını arttırıyorlardı. Kapodistriya, bütün yüksek mevkilere akrabalarını getirmişti. Kardeşi Avgustinos'u, asker olmadığı halde, başkumandan yapmıştı. Muhalifler, bu despotizmi diktatörün aleyhine kullanmağı ihmal etmediler.

İhtilâl ve abluka, ekonomik vaziyeti altüst etmiş, kriz başlamıştı. Diktatör, bu krizi yeni sosyal - ekonomik şartların dışında bir şey addediyordu. Ve, öyle sanıyordu ki, merkeziyet sistemini kullanırsa, eski ekonomik hayat tekrar başlıyacaktır. Ekonomi ilminin tamamile yabancısı olan bu adam krizi şahıslara atfediyordu. Buhranın sebebi, ona göre, İdralıların, Kocabaşıların ve kaptanların suiniyetlerine dayanıyordu. Buhranı ekonomik bir fenomen olarak karşılayacak yerde, Rumların kötü itiyatlarına atfeden Kapodistriya'nın bulduğu tek çare vardı: Kamçı. Bu vaziyeti yalnız kamçı düzeltebilir, diyordu.

Böyle müstebidane ve ütopist fikirlerle hareket eden Diktatör halkın ekseriyeti ile, bilhassa Adalılar ve Manyalılarla, ihtilâfa düştü. Adalılar ayaklanmağa başladılar. İdra adasında, bütün demokrat unsurlar toplandı. Neşriyatla hücuma geçildi. Manyalılar da, bu mücadelede, büyük bir rol oynadılar. Bunlar, Kapodistriya'nın vergi usulünü kabul etmediler; Mesiniyaya (*Messene*) indiler ve bütün veznelerdeki parayı müsadere ettiler.

Kapodistriya kocabaşılığı ezmeli idi. Fakat, o pek di-

kine gitti. Manyalılarla İdralılara karşı otarşik ve monarşik siyaset takip etti. Zaten açlık ve sefalet vardı. Cebir ve zorla bir şey elde etmek kabil değildi. Meselâ, İdralılar, üç devletin bayrağı altında ecnebi sularına gidebilmek müsaadesini istiyorlardı. Kapodistriya, hiç bir Yunanlı ecnebi bayrakla ticaret yapmıyacaktır, diye emirname çıkardı. Bunun neticesi olarak, Adalardaki ve Manyadaki muhalefet isyan şeklini almak istidadını gösterdi. Kapodistriya'yı Rusyanın adamı telâkki eden İngiltere ile Fransa maddî ve manevî teşvikten geri kalmıyorlardı.

Vakıa, isyan patlamadı. Fakat, Kapodistriya'yı öldürmeğe karar verildi. Bu kararın alınmasında Manya kocabaşılarından Mavromihaliler bilhassa âmil olmuşlardır. Zira, aile erkânından biri diktatör tarafından zındana atılmıştı. Kapodistriya, 9 birinciteşrin 1831 de, Nafplion *(Napliya)* şehrinde, bir kilise kapısında öldürüldü. (25)

Kapodistriya'nın büyük bir diplomat olduğunu, teşkilâtçılık kabiliyetini ve çahşkanlığını kimse inkâr edemez. Fakat, o müteassıp bir monarşikti. Siyasî düşüncelerinde dimdik bir adamdı. Bir kelime ile, ihtilâlin şefi olamazdı. Çünkü, ruhen, ihtilâlin düşmanı idi. Kapodistriya, ihtilâlin derin mânasını hiç bir zaman anlamamış, ihtilâli organize eden sınıfın yani tüccar ve denizcilerin duygularına yabancı kalmıştı. Demokrat fikirler, ona göre, ancak budalaların ve delilerin kafasında yer bulan saçmasapan şeylerdi. Bunun içindir ki, Yunanistana ayak bastığı günden itibaren halkcılık an'anesini mutlak surette mahvetmeğe çalışmıştır. O zannediyordu ki, arzu ve iradesile, yirmi dört saat zarfında, ademi merkeziyet sistemi çökecek ve yerine merkeziyet sistemi kurulacaktır. Yunan realitesini olduğu gibi görmüyordu. Hâdiselere çarlık maiyetinin gözlüğü ile bakan bu adam, etrafında olup bitenlere yabancı kalmış ve

bu yüzden büyük muvaffakıyetsizliğe uğramıştır. O, ihtilâlin akışını, bile bile, durdurdu. İhtilâlin başına geçtiği halde can düşmanı gibi çalıştı ve böyle bir siyaset takip etti.

XI

Suikastten sonraki hâdiseler

Kapodistriya'nın ölümünden sonra, idare, Avgustinos ta dahil olmak üzere üç kişinin elinde kaldı. Bunlardan her biri, peşlerinde taraftarlarını sürükleyerek, kavgaya tutuştular. Bunlardan her birine Fransa, İngiltere ve Rusya yardım ediyordu.

Buna ihtilâlin dahilî inkişafı adı verilir. Bu, demokratizm ve monarşizm mücadelesi idi. Ve, feodal unsurlarla üçüncü sınıf arasında vatandaş savaşı şeklini aldı.

Bunları şahıs kavgası zanneden müverrihler mazurdur. Çünkü, sathî tetkiklerden ancak sathî neticeler çıkar. Bizce, burada şahıs değil, sosyal menfaatler vardır.

Esasen, bu mücadeleler daha 1700 den başlamıştır; ve, silâha da dayanıyordu. İsveçli seyyah Björnstach, 1779 da Tesalyada yaptığı seyahatte, Yunanlıların büyük bir politika ihtirasile çarpıştıklarını söylüyor.

İhtilâlin ilk senelerinde, 1827 ye kadar, üçüncü sınıf mutlak surette hüküm sürdü. İdare sistemi, hâkim sınıfın fikirlerini temsil eder. Derebeğlik idaresi, sosyetenin kapalı çiftçilik ekonomi şartlarına uymasıdır. Burjuva idaresi (krallı, kralsız veya demokrasi olsun) sosyetenin ticarî ve endüstriyel şeraite uymasıdır. Ve, bu şerait Ortaçağdan sonra meydana gelmiştir. Kapodistriya'nın şef olarak seçilmesi üçüncü sınıf için ilk darbe oldu. Suikast ve onu takip

eden hâdiseler feodalizmi biraz daha canlandırdı. Nihayet, Othon'un gelmesi ile (1832) derebeğlik tam manâsile hüküm sürmeğe başladı ve üçüncü sınıf mağlup vaziyete düştü. Feodalizmin galebesinde en derin sebep şudur: Türkiye aleyhindeki harbin zarurî neticesi olarak memleketteki ekonomik buhranm son haddine ulaşması. Bu kriz en fazla üçüncü sınıfı vurdu. Yani, ticareti ve gemiciliği sarstı ve en büyük gedikleri bu sahada açtı. Adalıların meşhur ve büyük ticaret filosu harp filosu olmuştu. Bu filo bozuldu ve imha edildi.

İhtilâl zamanında, Yunanistan, on sene kadar abluka içinde kalmıştı. Ne dış, ne de iç ticaret yapılabiliyordu. Halkın aşağı tabakası aç ve işsizdi. Ticaret sermayesinin geniş ufku kapanmıştı. Parasını ihtilâle döken ve kriz geçiren üçüncü sınıfın neticede ekonomik mevcudiyeti silinmiş, silininee de politik hâkimiyeti kaybolmuştur. Feodal unsurlar ise, bil'akis, -Türk paşa, bey ve ağalarının kaçmasından istifade ederek- toprak mülkiyetlerini arttırmışlardı. Ve bu unsurlar, böylece, 1844 e kadar, siyasî iktidarı ellerinde tutmağa muvaffak oldular. Kocabaşıların, 1844 e kadar, sosyal sınıf olarak hüküm sürmesinin sebebi ekonomik organizasyonlarının kuvvetli oluşudur. Bunlar, büyük dahilî harplerden sonra, sosyal ve ekonomik bakımdan, oldukça uzun bir zaman daha kuvvetli görünmeğe muvaffak oldular. Fakat, ticaret ve gemicilik krizleri sona erince, üçüncü sınıf bir takım yeni hareketlerle ve üçüncü sınıfa inmiş feodal unsurların yardımile, siyasî hâkimiyeti tekrar ele geçiriyor (1844). Yorgi I. devrinde, yani 1863 e kadar, üçüncü sınıf ve bu sınıfa inmiş feodal unsurlar siyasî hâkimiyetin bahşettiği nimetlerden beraberce istifade etmişlerdir. 1863 ten sonra, kocabaşılar ekonomik ve sosyal bakımdan zayıf düştüler; ve, siyasî sahada, üçüncü sınıfın geri kalmış bazı unsurlarile beraber çalıştılar.

XII

Yunan meselesi Avrupa diplomasisinin Kulislerinde (26)

§ *Osmanlı - Rus harbi (1828-29).* — Bu harp Navarin deniz muharebesinin neticesi idi. Balkan yarımadasında bir takım arazi kazanmak istiyen Rusya, Türkiyeye harp ilân etti; ve, verdiği notada Yunan meselesini de mevzuubahs ederek, üç devlet tarafından 24 haziranda alınan kararın kabul edilip edilmediğini sordu. Bu mesele Moranın ve Adaların muhtariyeti meselesi idi. Babıâli red cevabı verince harp başladı.

Rusya, Elenlerin koruyucusu sıfatını takınarak, Fransa ve İngiltere ile de konuştu; ve, Türkiyeye Londra muahedenamesinin maddelerini kabul ettirmelerini teklif etti. İngiltere, cevabını sırf Akdeniz ve doğu Avrupadaki menfaatleri bakımından vermişti; ve bunun filelinizmle hiç ilişiği yoktu. 6 martta İngiltere Hariciye Nazırı Duntley'in verdiği cevaba göre, İngilizler Rusyanın tekliflerini hoş görmüyorlar ve bunu üç devlet için küçüklük sayıyorlardı. Duntley'e göre, yeni kurulacak olan Elen hükûmetinin sınırları Moranın dışına çıkmamalıydı. İstanbula yapılacak tazyik ise, aynı Nazıra göre, maddî olamazdı; ve, manevî tazyikte Avusturya ile Prusya da yer alacaktı.

§ *Avusturya diplomasisi.* — Metternich, Navarin harbinin Yunanistan ve Rusya lehindeki bütün neticelerini önlemek için elinden geleni yapmıştı. İngiltereyi Rus tehlikesinden haberdar etti. Rusyaya da, Türklerin, Rus - Türk ihtilâfının hakemi olarak, Avusturya diplomasisini seçtiğini bildirdi. Rusya bu teklifi sert bir lisanla reddetmiş olmakla beraber Metternich ümidini kaybetmemiş; ve bütün kuvve-

tile üç devlet arasındaki ittifakı bozmağa çalışmıştır.

Fakat, Avusturya Başvekili hiç bir şey yapamadı. Yunan meselesi elenizm lehine inkişaf ediyordu. Bunun içindir ki, Metternich Babıâliye şöyle bir teklifte bulundu: Moraya idarî muhtariyet vermenin Türkiyenin menfaati iktizasından bulunduğunu söyledi. Ayni zamanda İngiltereye şunu teklif etti: Yunanistan, İsviçre gibi, bir kanton sistemile idare edilmeli; ve, bütün bu Devletcikler Sultana tabi bulunmalıdır.

Metternich'in projesi İngiltereyi tatmin ediyordu. Fakat, Babıâli bunu kabul etmedi. İngiltere de açıktan açığa buna taraftar çıkmayınca, Metternich şu teklifi ileri sürdü: Avusturya şimdiye kadar takip ettiği Mukaddes - İttifak politikasından (antirevolüsyoner politikadan), İngiltere de Londra muahedenamesinden vazgeçecek; ve iki devlet, Yunan topraklarına *émancipation administrative et limitée* verilmesi için, Babıâli nezdinde teşebbüste bulunacaktır.

Fakat, bu son teklif de İngiltereyi Fransa ve Rusyadan ayırmamıştı. O zamanlar Avusturya ordusu zayıftı; ve, Avusturya Rus devinden korkuyordu. Rus - Türk harbi Yunanistan lehine biteceği için değil de, galip bir Rusyanın panslavizm hayalleri tahakkuk edecek diye.

Kendi menfaatleri için çalışan İngiltere de Fransaya, bir *entente à deux* yaparak, Yunan meselesinin hallini düşünmeği teklif etti. İngilterenin arzusuna göre, yeni Devletin sınırları Moranın dışına çıkmıyacak; ve bu yeni Devlet, vergi bakımından Türkiyeye tâbi olacaktı.

Fransa buna iyi nazarla bakamazdı. Zira, Atinanın da yeni Yunanistan sınırları içinde kalmasını istiyordu. Fakat, bunun sebebi, hiç bir zaman, filelinizm değildir. Fransanın daha derin ve daha umumî menfaatleri vardı.

Fransız müverrihi Driaut'nun dediği gibi, Fransa da

dahil olduğu halde bütün büyük devletler gayet müsbet menfaatler gözetmişlerdir.

§ *Poros Konferansı.* — Üç devlet, Londra Muahedenamesinden sonra, Elen meselesinin halli için konferans merkezinin bir Yunan adasına naklini kararlaştırdılar (1828). Poros münasip görüldü. Poros konferansı Türkiyenin derhal murahhas göndermesini istedi. Fakat, Babıâli bu daveti kabul etmedi.

Ortaya ilk çıkan mesele yeni devletin sınırları meselesi idi. İngiliz heyeti sınırların Moranın dışına çıkmamasını, Fransız murahhasları ise Atinanın da sınırlar içinde kalmasını istiyorlardı. Rusyaya gelince, o, Epir, Girit ve cenubî Makedonyanın da bu sınırlara dahil olması fikrinde idi. Rusyanın yeni sınırlar içine Giridin de alınmasını isteyişi şu sebeptendir: Girit, Yunanlıların eline geçtiği taktirde İngiliz donanmasından gelecek tehlike uzaklaşmış oluyordu; ve bu suretle, İngiltere Giridi bir üs olarak kullanamıyacaktı.

Böylece, Yunanistanın sınırları tabiatile büyümüş oluyordu. Fakat, buna sebep Rusyanın müsbet ve menfi menfaatleri idi. Çünkü, bir taraftan Türkiyenin sınırları küçülüyor, diğer taraftan da Akdenizde, dinî tradisyon bakımından Rusyaya ve Rusyadaki hıristiyanlığa ve netice itibarile Rus politikasına mütemayil yeni bir Devlet meydana geliyordu.

Girit meselesinde, Lord Aberdin, Britanya hükûmetinin hiç bir zaman bu büyük adanın Kapodistriya Devletine, veya konferansa iştirak eden Devletlerin ticarî menfaatlerine aykırı davranan herhangi bir devlete, verilmiyeceğini bildirdi. Bu fikre, Mısıra taraftar siyaset güden Fransa da iltihak ediyordu.

§ *1829 Edirne Muahedesi.* — Osmanlı-Rus harbinin başlaması ve Edirne Muahedesile sona ermesi Elen mesele-

sinin lehine olmuştu. Zira, İngilizlerin «hayır!» demeleri kâr etmemiş ve söz hakkı Rusyaya geçmişti. Rusyanın galebesinden sonra Osmanlı İmparatorluğunun yakında parçalanacağını anlayan İngiliz politikası o vakte kadar Yunanistana karşı takındığı tavrı değiştirmek istedi. Yunanistanın Rus politikasına bağalnıp onunla bir olması İngiltere için tehlike teşkil ediyordu. Bunun içindir ki, İngiltere takip ettiği siyaseti değiştirdi; ve, Yunanistan, dağılan Osmanlı İmparatorluğunun halefi sayıldı. Akdenizde, İngiliz menfaatlerine hizmet edecek tek bir devlet kalıyordu: Yunanistan.

Fakat, daha sonraları, Yunanistanı tam manâsile bir Rus eyaleti gibi idare eden Kapodistriya'nın siyasetinden dolayı, İngiltere yine eski politikasına döndü. Zira, şunu hissediyordu ki, Yunanistanın büyümesi Rusların gayelerini tahakkuk ettirecekti.

§ *Yeni sınırlar. — Kalenderköşk Muahedenamesi.* — Yunanistan sınırlarının çizilmesi meselesi, üç devlet arasında, yine birtakım münakaşalara ve entrikalara yol açtı.

Deniz, Yunanistan sınırlarını ne kadar fazla kucaklarsa İngiliz menfaatleri de o nisbette okşanmış olacaktı. Bunun içindir ki, İngiltere, Türkiye nezdinde teşebbüste bulundu; ve, 21 temmuz 832 de, Babıâliye Kalenderköşk Muahedesini imzalattı.

Fransa, İngiltere ve Rusyanın Yunan meselesindeki diplomatik rolleri yukarıda izah ettiğimiz gibidir. Bu üç devletin şu veya bu şekildeki müdahalelerinde hiç bir filelinizm duygusu müessir olmamıştır. Ayni devletin, ayni mesele hakkında, çok defa başka başka müdahalesini gördük. Kritik kafadan mahrum olan tarihcilerin hamî devletler dedikleri Fransa, İngiltere ve Rusya, hiç bir zaman, Yunanistana hamîlik yapmadılar. Eğer arasıra (meselâ, Navarin harbinde) zahiren fedakârlık ettilerse, hakikatte yine kendi

menfaatlerini gözettiler. Yunanistanla Avrupa Devletlerinin münasebetlerini tayin eden daima ve daima menfaat olmuştur. Muasır diplomasi tarihi büyük devletler tarafından küçük devletlerin işlerine en entrikalı ve en menfaatperest şekilde yapılan müdahalelerin aynasıdır. (27)

Driaut diyor ki: «... Büyük devletelr, istemiyerek ve sırf kendi menfaatlerinin çatışması yüzünden Elenleri kurtardılar.» Fransız müverrihinin bu samimî itirafı iyice not edilmelidir. Tarihî hakikatleri tahrif edenler «Yunan muhipleri» ile «hamî Devletler» i dillerine dolayorlar. Halbuki, -birkaç müstesnadan sarfınazar- ne «Yunan muhipleri» vardı; ne de «hamî Devletler». (28)

Netice

Tarihî dokümanlara dayanarak verdiğimiz izahattan anlaşılıyor ki, 21 İhtilâli nasyonal bir kalkınma idi; yani, Elen üçüncü sınıfının millî kalkınması idi (29). Kocabaşılar bu mücadeleye ancak sürüklendiler ; ve, Mora kocabaşılarından maada diğer bütün kocabaşılar mücadelenin durması için çalıştılar. Bunlar, Filiki Eteria'nın ileri sürdüğü fikirlerin Rusya tarafından himaye edilmediğini anlar anlamaz, Babıâliye boyun eğmeğe hazırlanmışlardır. Yüksek rühban sınıfı da ayni yolu takip etti. Bu iki kuvvetli feodal sınıf, Rusyanın ihtilâle sırtını çevirdiğini duyunca, harekete yabancı kaldılar.

O halde, niçin Moradaki feodal unsurlar (kocabaşılar ve rühban) sonuna kadar mücadeleye devam ettiler? Bu, iki sebebe atfedilmelidir:

1) Manyahların mücadeleye girmeleri. Bunların Mo-

rada büyük nüfuzları vardı; askerî kuvvetleri de mühimdi.

2) Moranın müstakil bir çoğrafî varlık teşkil edişi. Filvaki, Mora, Yunanistanın en cenup noktasında bulunuyor; ve hele o zamanki nakliyat vasıtalarına göre, İstanbul, Makedonya ve Trakyadan çok uzakta bulunuyordu.

Osmanlı ordusu, Bilhassa Ali Paşa isyanından sonra, kolaylıkla yer değiştiremiyordu. Ayni zamanda Adalılar denize hâkimdi. Buna binaen, Mora kocabaşıları Moranın istiklâline kat'iyetle emindiler.

Daha sonraları, İbrahim Paşanın donanması yetişmiş ve Osmanlı - Mısır ordusu Mora ihtilâlini bastıracak hale gelmişti. Bunun üzerine Yunan meselesi bir Avrupa meselesi oldu; ve, Avrupa diplomasisi sahneye çıktı.

Avrupa diplomasisinin Yunan meselesine karışması Mora kocabaşılarının sonuna kadar dayanmasına sebep olmuştur. Bunlar, Moranın istiklâl kazanacağını umuyorlar ve bu istiklâle inanıyorlardı.

Öteki kocabaşılara gelince, onlar, Osmanlı ordusunun ilk adımında boyun eğdiler. Yunanistanın yukarı kısımlarında, nihayet 26 ya kadar, bir baş kaldırma görülüyorsa, buna sebep oralarda halk kitlelerile el ele verip kocabaşılara kafa tutan üçüncü sınıftır.

Hakikat şudur ki, rühban ve kocabaşılar 21 İhtilâlini ne istediler, ne de organize ettiler. İhtilâli o zamanın üçüncü sınıfı yaptı. 21 İhtilâli, Osmanlı feodalizmine karşı terakki sınıfı olan üçüncü sınıfın kavuştuğu ekonomik inkişafın neticesinden başka bir şey değildir.

NOTLAR

(1) «Akçora tarihî anlayışı bakımından materyalisttir.» «Tarihte determinist» olan «Yusuf Beyin «Osmanlı tarihine bakışı tamamile materyalist bir bakıştır.» «Yusuf Akçora esas itibarile *tarihî materyalisttir.*» (Hilmi Ziya Ülken, *Meşrutiyetin tereddüd devri*: *İnsan*, Sayı 10, s. 776 - 777)

Bizce, «cihanın beşerî muamelâtında iktisadiyatın diğer avamile tefevvuk ettiği» ni söylemek veya «şeenî ve amelî bir takım menfaatlerin» «hayattaki ehemmiyeti» ne işaret etmek; yahut ta, Osmanlı Devletinin dağılmasındaki «en mühim amiller» i sıralarken, herhangi bir ibare arasında, «sermaye ve sanayiin» «siyasî ve içtimaî hayatın ruhu demek olduğunu» itiraf eylemek tarih hadiselerini materyalist zaviyeden izah edebilmek ve tarihî maddeciliğe salik olmak demek değildir. Biz, «müteaddit nazariyeti içtimaiyeden biri olan *maddiyatçı tarih nazariyesi*» *nin* «mahzı hakikat» olmadığını ilân ederek, tarihî materyalizmi tahrif eden Gide'in gölgesinde Marx teorisine karşı mücadeleye girişen bir müellife «tarihî materyalist» sıfatını lâyık görenlerden değiliz.

Hilmi Ziya Bey, «tarihî materyalist» dediği müellifin «esas içtimaî kanaatini» göstermek maksadile, bir makale zikrediyor: «Bu devrei tarihiyeyi diğer devirlerden ayıran vasfı mümeyyiz büyük sermayenin oynadığı azîm roldür.. Küreiarzın bütün menabii servetini ellerine geçirmeğe, exploiter etmeğe uğraşırlar. İşte bu maksadın tatbikatına emperyalizm nami verilir... San'attan, esnaflıktan; yerden, yurddan

mahrum kalan ahalimiz ne oluyor? Ne olacak, gündelikçi, yani aldığı gündelikle, aylıkla geçinen memur, asker, işçi, amele, hademe, hammal ve ırgad, yani hususî tâbirile proleter.» Bir muharririn, enperyalizmi ve modern sosyetedeki sınıfları kat'iyyen anlamadığını ispat için bu pasajlardan daha kuvvetli deliller bulunabilir mi?

(2) Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, s. 17-20 (İstanbul, 1940). Ayni eserde, gayri müslim kavimlerin ayrılmasını hazırlayan amilleri «diplomasi tesirleri» ile «fikir sahasında vaki olan telkinler»e irca eden Akçuranın Selim III. devrindeki «irticaın sebepleri» ni tefsir tarzı da karakteristiktir: «1807 irticaının bizce en mühim sebebi, birkaç asırdanberi uyuşamayan şark ve garp medeniyetlerinin müsademesidir.» (s. 153) «Osmanlı içtimaî heyeti»nin «XVII. asır başlarından itibaren iktisaden düşmesi» ancak «bu büyük ve tarihî muhasamenin neticesi» idi. İrtica hadisesinde sınıf antagonizmanlarına ait hiç iz müşahede etmiyen, hattâ sınıf kelimesini bile kullanmamakta ısrar eden müellife göre, «Osmanlı Devleti binasının tepesinde o zamanlar kilit taşı gibi muvazeneyi tutmağa yarıyan Padişahın şahsiyeti» başlıca amil idi. «Selim III. devrine ait olarak irticaın hudusunda âmil olan sebeplerden bizce en mühimi, bizzat Padişahın tabiat, seciye ve ahlâkça noksanları gibi görülüyor.» (s. 154)

(3) Cevdet Paşa, «Halet Efendi»nin «mahsulü a'mâli seyyiesi olan Rum ihtilâli» hakkında, ezcümle, şunları yazıyor:

«Fenerliler Devletialiyenin o kadar emniyet ve itimadına ve envaı eltaf ve inayatına mazhar olmuş iken bu mertebe emniyeti suiistimal etmeleri ve küfranı nimet yolunda bu kadar hiyanetkârlıkları doğrusu insaniyete yakı-

şır şey değildi. Bir taifenin içinde insaniyetin şanü şiarı bu mertebe ihlâl ve tahkir olunmamıştı.

Yoksa insan buldukça bunar, âmaline nihayet yok, gayet haris bir mahlûktur. Rumlarda dahi türlü emel ve arzular bulunmak ahvali tabiiyyeden idi....

Kaldı ki sonraları Devletialiyenin nizamatı askeriye ve mülkiyesi bozulmakla sunufu askeriye ve memurîni saire tebaaya cevrü eza eder oldu. Ve hükkâmı şer'in mahreci olan tarîki ilmiyenin dahi nizamatı bozularak menasıbı ilmiye şuna buna me'kel ve naipler naehil olmakla ihkakı hak emri ehemmi mehcur ve mühmel kaldı. Bu cihetle umum tebaaya nefret geldi. Ve bir de ehli islâm içinde ulûm ve maarif tenakus ve tedenni ettikçe teassup ziyadeleşerek hıristiyanlar hakkında tabiratı tahkiriye istimal olunmağa başladığından kendilerine giran gelerek Rumların zihinlerinde hükûmeti seniyyeden ayrılmak efkârı günden güne tezayüt ve terakkî buldu. Rusya Çarı meşhur Büyük Petro ittihadı mezhebi vesile ederek ortodoks mezhebinde bulunan reayayı Devletialiyenin ezhanını ihlâle sarfı mesai eylemiş ise de Prut muharebesinde mağlub olmakla bu daiye bittabi kesbi teahhür eylemiştir. Maamafih Rumların zihinlerine girmiş olan sevdayı serbestî zail olmamıştı...

Elhasıl Rumlar Katerina zamanında dahi isyana hahişger olmuşlar ise de böyle bir emri hatîre vaktile hazırlanmamış oldukları cihetle alelumum isyana kıyam edemeyüb o kadar yeltenmekle iktifa eylemişler ve neşri maarif ve sanayi ile Rumların cehli izale olunmadıkça tasavvurlarının fiile gelemiyeceğini anlamışlar idi. Andan sonra istikmali esbabı lâzımaya yani teksîri sefain ve iktisabı servet-ü sâman ile neşri fünunu maarife teşebbüs etmişler ve bu mukaddematın husul ve içtimaında sevdayı istiklâli efradı reayanın ezhanına yerleştirmek emri sehl olacağına binaen o zaman icrayı mafizza-

mire kıyam etmek üzere karar vermişlerdir.

Kaynarca Muahedesi ve badehu Rusyalu ile yapılan muahede ve mukaveleler ahkâmınca Rusyalu Memleketeyn ve Sırbistan hakkında hakkı müdahale kazandı. Ve Akdeniz adaları reayasından birçok Rumları celb ile anlardan zabit ve nefer olarak pek çok gemici tedarik ederek çok geçmeyüb Karadenizdeki donanmasının ekser asakiri bahriyesi Rum taifesinden ibaret oldu. Ve Rusyalunun Osmanlıları Avrupadan tardeylemek fikri bir mertebe daha kuvvet buldu. Rumların başlarında dahi şimal rüzgârları esmeğe başladı.

Ve Kaynarca Musalâhasından sonra Kapudanı derya Gazi Hasan Paşa dahi Devletialiyenin kuvvei bahriyesini tanzim ettiği sırada Akdeniz adaları reayasını gemi taifesi silkine ithal eyledi. Donanmayı hümayun taifelerinin ekseri Rumlardan ibaret oldu ve bu tedbir o vakit icabı hale muvafık görüldü. Rumlar ise bu gemicilik sanatile ne büyük sermayeye malik olduklarını daha o vakit anlamışlar ve bu sanatı ileride Devletialiye aleyhinde kullanmak niyetile ikmaline gayret eylemişler ve çok geçmeyüb gerek adetçe ve gerek meharetçe ehli islâm gemiçilerine tefevvuk ettiklerine mebni Devletialiyeden ayrılacak olduklarında bahren galebe etmek efkârı zihinlerinde yerleşmiştir...

Ve ötedenberu adalılar kullandıkları sefaini ticariyenin miktarı istiapları tersanece mahdut olup andan büyük sefine inşasına mezun değiller iken Kapudanı derya Hüseyin Paşa bu usulü feshetmekle Cezairi Yunaniye alelhusus Çamalıca ve Suluca ve İpsara adaları reayası cesim sefineler tedarik ile Avrupaya gidip gelmeğe ve az vakıt zarfında sür'atle kesbi servetü yesar etmeğe başladılar. Alelhusus Napolyonun zuhurile Avrupanın hercümerc olduğu zamanlarda ticareti bahriye ile pek çok istifade ve her cihetle terakki ve etvarı efrenciye-

ye taklid ve Avrupada muttali oldukları efkârı serbestîyi memleketlerinde neşr ile hemşehrilerinin dahi efkârını ihlâl eder oldular.» (*Tarihî Cevdet*, İkinci tab'ı, c. 11, s. 65 - 68)

Dikkate şayandır ki, İbnihaldun'un mütercimi maddî ve iktisadî inkişaf faktını işaret ettiği halde Ord. Prof. Akçura buna da lüzum görmemiştir. Akçuraoğlu Yusuf'un 1923 te basılan bir eserine düştüdüğü haşiyeyi de hatırlatalım: «Milliyet fikrinin intişarından ve bu fikrin kuvveden fiile geçmesinden ençok mutazarrır olan devletlerden birisi de *saltanatı Osmaniyedir*. Bu fikrin hayatta tehakkuku ile dir ki Avrupayı Osmanî hemen kâmilen, ve Asyayı Osmanînin de kısmı âzamı Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmıştır.» (*Muassır Avrupada siyasî ve içtimaî fikirler*, s. 8)

(4) İ. K. Kordatos, 1821 *İhtilâlinin Sosyal Mahiyeti*. İkinci bas, 6 ıncı bin, 1927. (Sosyoloji ve Felsefe Kütüphanesi neşriyatından). Birinci bas, 1924.

(5) Müellif bugünkü Çin, Mısır, Fas, İlh. gibi memleketleri misal getiriyor.

(6) Bu fakirliğin bizdeki bibliyoğrafik yoksullukla kıyas kabu' etmediğini söylemek zaittir.

(7) Müellif, haşiye düşüyor: Yunan sofistlerinden Faleas ilk defa olarak mülkiyet müsavatsızlığının sosyetedeki hareketi doğurduğunu söylemiştir, derler. Saint-Simon'un da, Marx'tan önce, ekonomik illetlerle izah yoluna girdiği söylenir. Fakat, ilk izah eden ve formülleştiren Marx'tır.

Müellif, ayni haşiyede, Hegel, İraklitos ve Panderis'ten de bahsediyor.

(8) Müellif, burada, diğer metotların tenkidini tafsil etmektedir.

(9) Müellif, bir haşiyesinde de, Prof. Dr. A. Elefteropulos ile münakaşaya girişiyor:

İsviçrede Üniversite kürsüsü işgal eden Prof. Dr. A. Elefteropulos, *Sosyal ve Hukukî Bilgiler Mecmuası*nda (1908, t. 1, No. 2) tarihî materyalizme dair bir tenkit neşretmişti. Bu zata göre insan tarihinin başlıca kımıldatıcısı ekonomik illet değildir. Dr. Elefteropulos moral sebepleri ve millî nüansları insan tarihinin muharriki gibi kabul ediyor ve böylece marksist olmayan müellilere de (Spencer, Robertson, Durkheim, Bouglé, Elvan, Stammler v.s.) muarız oluyor. Bizim cevabımız, doktorun materyalist tefsire aykırı olan prensiplerine değildir. Çünkü bu prensipler hatalıdır ve kendi kendine çökmektedir. Cevabımız marksist metodu yanlış tefsir edişinedir. Dr., marksislerin iddiasına göre tarih mekanikman inkişaf eder diyor ve bunu Marx ve Engels'in ağzından söylüyor. Halbuki bu doğru değildir. Ortodoks marksizm hiç bir yerde, insanın bir makine olduğunu söylememiştir. Marksizme göre, insan aynı zamanda insan ve makinedir. Dahîlerin ve büyük adamların sosyetede hiç bir rolü yoktur gibi bir iddiayı marksistler ileri sürmemişlerdir. Lenin'in şahsiyeti Rus İhtilâlinde kolosal bir rol oynamadı mı? Marksistler dahîlerin rollerini ve zaruretlerini inkâr etmezler; onların kabul etmediği şey tarihî pozizyonların dahîler tarafından yaratıldığı kaziyesidir. Lenin Rus ihtilâlini yaratmamış, fakat onu idare edip zafere ulaştırmıştır. Lenin olmasaydı ihtilâl kendisini idare eden dehadan mahrum kalacaktı. Bir ihtilâlde rol oynamak başka, ihtilâli yaratmak ise büsbütün başkadır. Görülüyor ki, marksistlerin telâkkisile doktorun onlara isnad ettiği noktai nazar arasında gayet büyük bir fark vardır.

(10) Burada, G. Skliros'un iki eserini zikretmek mecburiyetindeyiz: 1) 1907 de çıkan *Sosyal Meselemiz;* 2) 1917 de basılan *Elenizmin Muasır Meseleleri.* Bu müellif, dokunduğumuz meselelere temas ediyor ve bu hadiseleri bizde ilk defa olarak

tarihî maddecilik metodu ile inceliyor. Skliros gayet geniş bir felsefe kültürüne sahiptir. Fakat, Bernstein'in revizyonizmi ile Jaures'in idealizminden fazlasile mülhem olduğu için tarihî maddecilik metodunu kullandığı halde bazan mutlak surette idealist doğmalar meydana çıkarıyor. Skliros, son zamanlarda büsbütün idealist izahlar ve tefsirler yaptı; ve ekonomik illetlerden başka psişik ve tarihî başka yeni illetler de ileri sürdü. Bunun sebebi her halde şunlardır: Bu müellif Cihan harbinde Fransız Sosyalist Partisile temas etmiş; Alman sosyal demokrasisinin ve Plehanof'un harp devresi yazıcılığının tesir ve nüfuzu altında kalmıştır. Aynı zamanda hastalığı da fikrî sapıtmasının âmillerinden olsa gerektir. (Müellifin notu)

(11) Müellif, Sultan Mehmet I. in buna dair bir fermanından (1009) bahsediyor. Bu fermana göre, Devleti aliye için çalışan adalılar, reayalık vaziyetini daima muhafaza etmek şartile, fazla silâh taşıyabileceklerdir.

(12) Müellif, burada, Manifest'in bir pasajını zikrediyor: «Ortaçağın toprak kölelerinden ilk komünlerin burjuvaları doğdu; bu komün halkından burjuvaziyi teşkil eden unsurlar meydana geldi.»

(13) Müellif bu mephasta o zamanki muharrirlerden uzun uzadıya bahsediyor; bir çok matematisiyen, doktor ve pedagog isimleri sayıyor.

(14) Cevdet Paşa, Fatihi şöyle müdafaa ediyor: «... Sultan Mehmet Hanı sanî Hazretleri İstanbulu fethettikte Patriklik mesnedini ipka ve Sinod denilen cemaati Metropolitan heyetini teşkil vesair Patrikhane memurlarını sabıkı veçhile tayin ile İstanbul Rum Patrikhanesini alel'umum ortodoks mezhebinde bulunan hıristiyanlara mercii umumî kıldı. Ve kilise ve manastırlara riayetle beraber pek çok müsaedat ve Patriklik Fermanı âlisinde mastur bir hayli imtiyazat

verdi. Ve şeriati islâmiye iktizasınca ehli zimmet reayanın ümuru dîniye ve mezhebiyelerine müdahale caiz olmadığı gibi hususatı sairelerinde dahi bir gûna muamelei cebriye icra olunamıyacağından Rumlar umuru mezhebiyelerinde hürriyeti kâmileye mazhar ve Latinlerden gördükleri müdahalâtı mezhebiyeden âzadeser olduklarından başka lisan ve âdetlerince dahi serbest kaldılar.

Hazreti Fatihin bu icraatı şeriatı islâmiyeye muvafık olup adalet ve hakkaniyet ve insaniyetçe dahi bir milleti mahkûme hakkında bundan ziyade bir şey yapılamazdı. Rumlardan aklü insafı olanlar dahi bu müsaedatın kadrini bilirler ve şükrünü ifa ederlerdi... Fatihin olvechile ittihaz eylemiş olduğu meslek meşruu sonra ehalisi ortodoks mezhebinde bulunan birçok memalikin bissühule fethine sebep olmuştur.» (Tarîhi Cevdet, ikinci tabı, c. 11, s. 62)

(15) Karl Marx, 3 mayıs 1854 de Engels'e yazdığı mektupta, *Tribune*' de çıkan bir başmakalesinden bahsediyor; ve bu başmakalede, hıristiyanlığı vikaye ettiklerinden dolayı Türkleri muahaza ettiğini söylüyor. Marx, ayni mektupta. «Grek imparatorlarının bile tasavvur etmediği şekilde Bizans teokrasisini develope etmeğe içtisar» faktını ehemmiyetle işaret etmektedir.

(16) Müellif diyor ki; İtalyaya kaçmayan Fener zenginleri Türk idarecilerile birleştiler. Osmanlı tarihi böyle Türk dostu Fenerlileri çok tanır. Nikolas Mavroyanis (Nikola Mavroyani Paşa) , 1797 de Rusyaya karşı açılan harbin büyük bir elemanı olmuştu. Mavroyani Paşa Türklere o kadar sadık idi ki, hıristiyan olmadığına dair bir efsane bile doğmuştur. Gelibolulu Bulgaroğlu (Yahya Efendi) Selim III. zamanında ihtida etti; ve, Sultanın tesis ettiği Mühendishanede hoca oldu. Bundan başka Türkofron (yani Türk gibi düşünen) dediğimiz

Kostantinos İpsilândis (Kostantin İptilânti) Osmanlı ordusunun teknik terbiyesi için taassupla çalışmış; hatta, harp taktiğine dair mühim bir eseri Türkçeye çevirmişti. Osmanlı tarihinde bunların benzerleri pek çoktur.

(17) Tüccarlar, Fabrikatörler, armatörler, v. s. den mürekkep olan yani aristokrasiye mensup olmayan bu sınıfa (üçüncü sınıfa) sermayeden mahrum halk yığınları da iltihak ediyordu. (Müellifin notu)

(18) Cevdet Paşanın ifadesine göre: «Rum Eteriyası» (Etniki Eteriya) şöyle teşekkül etmiştir: Tüccar yazıcısı Batnozadalı Manuel İksanto yaranından Nardalı Nikola İskufo ve Yanyalı Atanaş Çakolof'u Yunanlıların kesbi istiklâli ve Rumların halâsı imkânlarına ikna etmekle üç bezirgânın «üçü birlikte (1814) tarihi milâdisinde bir Eteriya teşkil ve yeminlerini ve işaretlerini tertip ve kavaidi dahiliyesini tanzim etmişler ve bunu mevcut olan cemiyeti aleniye yerine kaim kılıp ta anın muavenet ve şöhreti ile bu cemiyeti hafiyyeye âza peyda etmeğe karar vermişler»dir. (Bk. Tarihi Cevdet, ikinci tab'ı, C. 11, s. 74-75)

(19) Müellif şöyle diyor: *Filiki Eteria*, Nazırın muamelesini «vaktinden evvel kendisini belli etmemek için yaptı» şeklinde tefsir etmiştir.

(20) «Armatoli» denilen müsellah dağlıların silâhlanmalarına haydutları ve çeteleri tenkil için müsaade edilmişti. Müsellah dağlı sistemi içinde bütün halk silâh kullanmağa alıştı. Armatoliler hem kendilerini korurlar, hem de para ile başkalarına yardım ederlerdi. Faraza, Tepedelenli Ali Paşaya karşı, zalim olduğu için, silâh kullandıkları gibi; Babıâliye karşı da Paşaya yardım etmişlerdir. (Müellif)

(21) «Eteriyaya nazırı umumî tayinine dair rüesa tarafından imza olunan senedin sureti tercümesi» Cevdet Tarihinin on birinci cildine zeylen ilâve olunmuştur: «Verilen ka-

rar mucibince şirketi Yunaniye âzası akdi meşveret ve icrayı müzakerat ettikten sonra şirketi Yunaniye hakkında nafi ve lâyık görülen kâffei hususata nezaret etmek üzere Aleksandr İpsilânti'yi şirketi mezkûre nazırı umumîsi sıfatile tanımış olduklarından işbu senet tanzim ve kâffei âza tarafından imza kılındı. Fi 12 Nisan 1820 sene» (İkinci tabı, s. 240)

(22) Müellif Diyor ki: Bu projenin bir maddesinde şair, Yunan kavminin ihtilâle hazır olduğunu söylüyor. Niçin? Çünkü, maddî inkişaf vardı.

(23) Müellif, burada, G. Skliros'la münakaşa ediyor:

Tarihin maddeci tefsirini tağşiş eden Skliros, «*Elenizmin Muasır Meseleleri*»nde, İhtilâl tamamile halkın ideolojisi olmadı, diyor. Ona göre, 21 in üçüncü sınıfı feodal unsurlarla beraber çalışmayı tercih etmemeli idi. Zira bu, bazı müsaadekârlıklara sebep olmuştur. Yine ayni zata göre, üçüncü sınıf, Fransız İhtilâlinin «gramer»ini takip etmeli idi.

Halbuki, böyle bir taktik realiteye uymuyordu. Skliros, İhtilâlin ideolojisini mağşuş addetmekle yanılıyor. Şiirinde atalardan, dinden, vatandan ve Bizanstan bahseden Rigas an'ananın tesiri altında kalmıştır.

Bir ihtilâlin muvaffakıyeti için gereken şey halkın psikolojisini anlamaktır. Halkın aşağı tabakası 20 mart 1821 e kadar böyle bir ihtilâlin hazırlandığından haberdar bile değildi. Bu halkta bir sınıf şuuru yoktu; ve, hâkim feodal sınıfın ideolojisine, istemiyerek, sürükleniyordu.

(24) Cevdet Paşa, «üçüncü defa İstanbul Rum Patriği olan Grigoryos'un Moralılar ile muhaberesi tahkik olunduğuna binaen... azil ve katli lüzumundan bahisle yerine Onikilerden birinin intihap olunmasına dair isdar olunan fermanı kazacereyan» dan bahsederek Divanı hümayun Tercümanı İstavraki Beyin Patrikhaneye gidip metrepolit Oyenyos'u Patrikli-

ğe intihap ettirdiğini kayd ile idam keyfiyetini şöyle nakledi-yor:

«İşte bu intihap esnasında Sadırazam Grigoryosu Babıâliye ihzar ile senin mukaddema bu fesattan haberin yok mu idi ki kat'en iş'ar etmedin deyu sual ettikte inkâr ve Sadırazam tekrar suale ibtidar ile ya bir fahişe avretin ettiği fiskü zinaya kadar muktezayı âyininiz üzere elbet vukufunuz dergâr iken böyle milletçe azîm fitne ve fesattan mütecahilâne haberim yok idi denmekle itimat olunabilir mi deyu muahaze de ısrar ettikte Grigoryos Devletlû efendim bendeniz doksanı mütecaviz bir bişuur ihtiyarım eğer bilirse Onikiler bilir deyu cevap vermiş ise de bayağı bir papas ve kocabaşı makulesinin vafir eyyamdanberi haberdar olduğu millet maddesinden Patriğin haberi olmamak dairei akilden hariç olduğuna binaen Sadırazam bunu şimdilik Kadıköyüne götürünüz diyerek def'i leyyin ile dışarı çıkarttığı esnada Patriki cedîdin intihap olunduğu haberi gelmekle Grigoryos hemen Fenere gönderilerek ve yaftası göğsüne talik edilerek Patrikanenin orta kapısında salb olundu... Şanizade der ki Patrikin mürdesi üç gün maslup durduktan sonra deryaya endahtı karihai şahaneden Yehut milletine emrolunarak anlar dahi tenefffüh ve tefessuh ile ruyu deryaya çıkub rum'ar almasınlar deyu karnını yarub ve taş bağlayub deryaya böylece ilka eylediler.» (C. 11. S. 163-164)

Vakanüvis Esad Efendinin Şanizade Tarihine yazdığı tâlikatı mevzubahs eden Cevdet paşa, Esad Efendinin fikrine iştirak ederek, idam keyfiyetini tenkid etmektedir:

«Esad Efendinin Patrik hakkında bu muamele icra olunmasaydı bu ateşi ihtilâli teskin edebilirdi dediği dahi doğrudur. Zira Eteriyaya dahil olan Rumların ekseri bu işin arkasında Rusyalu var zannederlerdi. Buğdan ihtilâlinin

üzerine Rusya devletinin bundan teberri edivermesi Rumlara durgunluk getirmişti. Ve Rumlar bir vakti muayyende def'aten her tarafta ehli islâmı basub da bitirmek azmında iken iş evvelce uç gösterip de hükûmeti seniye tarafından teharriyatı şedideye kıyam ile müttehemen ele geçenler taraf taraf idam olunmağa başladığı gibi alel'umum Rumlara hayret elvermişti. Binaenaleyh o zaman bu işlerin içinde bulunmuş olanların ifadatına nazaran ateşi ihtilâl sönmek üzere iken Patriğin salbolunması bilcümle ortodoks mezhebinde bulunan hıristiyanlara pek ziyade dokunarak rumlar artık herçibadâbâd vadisinde bir fedailik yolunu tuttular. Ve her tarafta gayet fedakârane tedarikâta kıyam ettiler. İşte bu halet nihayet Yunan devletinin ihdasını müntec olmuştur.» (C. 11. S. 165)

(25) Müellif, bundan sonraki sahifelerde, Ross, Thiers, Finley, Bartoldi, Mendelson ve Trikupis gibi tarihcilerin Kapodistriya hakkındaki fikirlerini bütün tafsilâtile zikretmektedir.

(26) Müellif bu mebhasın başına Engels'in bir ibaresini alıyor. Bu ibarede çarizmin Türkiye ve İran gibi zayıf Devletler aleyhine harp hazırladığı kaydedilmektedir.

(27) Müellif 1914-18 enperyalist harbinden ve bu devirde tezahür eden enperyalizmden behsediyor ve şöyle diyor: Elen üçüncü sınıfının kafasına Küçük Asya akını gibi büyük bir trajedi ile neticelenen serseriyane ve maceraperest bir fikri sokan odur.

(28) Müellif, daima ve her yerde Devletler arasındaki politikayı tanzim eden menfaattir, dedikten sonra ilâve ediyor: Bugün, santimantal politika yoktur; bu bir ütopidir.

(29) Nasyonal Ökonomi Profesörü Andreas M. Andreadis, Türk hâkimiyeti devrindeki ekonomik durumu inceliyen takrirlerinde, şöyle diyor: 21 İhtilâli-İtalyan Macini'nin

akidesine dayanan, bütün XIX. asırda hüküm süren ve İtalyan millî doğuşuna zemin hazırlayan - milliyetçilik teorisinin ilk ifadesidir.

İnsanlık tarihinin idealist moral illetlerle kımıldadığını iddia eden Profesörün tarihî realiteyi izaha muvaffak olamadığını söylemek zaittir. Macini'nin milliyetcilik akidesi İtalyada tezahür eden ve orada hükmünü yürütmek istiyen yeni ekonomik şeraitin ifadesi idi. Herhangi bir fikir herhangi bir siyaset adamının keşfi değildir; «reel dünyadaki objelerin ve hadiselerin entellektüel in'ikâsıdır.» Fikirler gökten inmez; bir devrin ekonomik formasyonundan doğar. Başka bir ifadeyle, zaman zaman ortaya çıkan sosyal «resul»lerin fikirleri, ancak, sınıflarına has yeni iktisadî - içtimaî şeraitin ifadesi ve in'ikâsıdır. Fikirler sosyal varlıkları yaratmaz; ekonomik muhit fikirleri yaratır. Fransa İhtilâlini Fransız ansiklopedistleri (Diderot, Rousseau, Voltaire, Condorcet, v. s.) yaratmadılar. Fransada feodal ekonomiyi parçalayan ve siyaseten hüküm sürmek istiyen yeni üçüncü sınıf, ansiklopedistlerin müsavat, kardeşlik, İlh. fikirlerine vücut vermiştir. Ve böylece, bu ansiklopedistler devirlerinin apotrları ve apolojetikleri olabilmişlerdir. Demek oluyor ki, Profesörün 21 İhtilâlini milliyetcilik akidesi doğurmuştur şeklinde ileri sürdüğü görüş kritikman müdafaa edilemez.

Esasen, sosyalist kampın dışında olanlar bile, inkişafta moral illetleri kabul etmiyorlar. Bu sahada, en meşhurlardan Buckle ile Elvald'ı gösterebiliriz. Bu müelliflerin noktai nazarına göre, insaniyet tarihinde moral fikirler, hiç bir zaman, inkişaf illeti değildir ve olamaz.

Şunu da söyliyelim ki, Dr. A. Elefteropulos gibi tarihî inkişafta moral illetleri teassupla müdafaaya çalışanların getirdikleri deliller, maalesef, ayakta duramıyacak kadar çürüktür. (Müellifin notu)

Bir efsanenin likidasyonuna doğru

Bir efsanenin likidasyonuna doğru

Ziya Gökalp, Türkiyede, «ilk önce dağınık ve gittikçe mütebellir salikleri olan tarihî materyalizm» e (1) karşı, teori sahasında mücadele etmek zaruretini duyduğu zaman, batıda hakikî Marx'ı değil sahte Marx'ı tenkit edenlerin pek iptidaî bir mukallidi olmaktan kurtulamamış; ve, kritik namına, ancak merhametle karşılanmağa lâyık acemi ve renksiz bir kopya verebilmişti.

Gökalp'in «gerek kendi nesli, gerek onu takip eden nesiller üzerinde tesiri çok büyük» olduğu söyleniyor. Bunun içindir ki, o yalnız «Üniversiteye, liselere, ve muallim mekteplerine içtimaiyat derslerini yerleştirmekle» kalmadı, tarihî maddeciliğin doğru olarak anlaşılmasına engel olan bir efsanenin de resmî tedrisata sokulmasına yardım etti.

Marx ve Engels'in «temel» ile «üstyapı» arasındaki karşılıklı aksiyon ve reaksiyonlara tahsis ettiği rolü kat'iyyen tanımıyanların idame ettirdikleri bu efsaneye göre: Marx yalnız ve münhasıran ekonominin dominasyonu fikrini ileri sürmüş, ideolojik âmillerin tesirini kökten inkâr etmiştir. Sosyal tekâmülün ekonomik faktör haricindeki bütün faktörlerini kenara fırlatan ve iktisadın gayri âmillere zerre kadar ehemmiyet vermiyen Marx'ın metodu tek yanlı bir karakter taşımaktadır. (.. Ve, Marx fatalisttir, midecidir, İlh.)

Karl Marx ve mesleği hakkında, 1922 de, Darülfünun «İçtimaiyat Muallimi Necmettin Sadık Beyefendinin

felsefe şubesinde takrir ettikleri derslerden» öğrendiklerimize göre:

«... Marx doğrudan doğruya maddiyetperest bir mütefekkirdir, ve mesleği de maddiyei tarihiye mesleğidir, yani fertlerin ve cemiyetlerin hürriyet ve mesuliyetini kabul etmiyor. Her şeyin esbabını maddî ve iktisadî âmillere atfediyor.

Bütün hâdiseler, bütün ferdî ef'al cebrî bir takım kuvvetlerin vetiresidir. Bir mütefekkirin tesiri pek azdır...

Bu maddiyyei tarihiye mesleği, esastan çürük olmakla beraber, ondokuzuncu asrın hayalperest mütefekkirlerine karşı zarurî bir aksülâmel teşkil ediyordu.» (2)

«Bilhassa Darülfünun talebesi için», «öğrenmek arzusu, ilim iştiyakı içinde çırpınan gençler» için, Bonafous'la beraber yazdığı içtimaiyat kitabında, tarihî maddiyeciliğin «kıymet ve vüsati teşmil edilemiyecek bir usul» olduğunu ilân eden bu müellif, aradan yıllar geçtiği halde, tarihî materyalizm hakkındaki yanlış fikirlerini tashihe lüzum görmemiş; ve, Necmettin Sadak olduktan sonra da, eski noktai nazarına sadakatla bağlı kalmıştır:

«... Sosyolojiye göre, ekonomik hâdiseler de diğerleri -din, devlet, aile, ahlâk hukuk- gibi sosyal tasavvurlardan doğan bir müessesedir. Cemiyet vicdanının ekonomik hâdiselerdeki rolünü bilhassa kıymet gibi en mühim ekonomi âmillerinde gördük.

Ekonomik hâdiseler de nihayet cemiyet hayatında diğer müesseseler kadar mühim olduğu halde, tarihî maddecilik (Matérialisme historique) adı verilen bu meslek, ekonomik menfaatlerin cemiyet içinde her şeyin başı, ekonomik hâdiselerin sosyal tekâmülü izah eden tek âmil olduğunu ileri sürüyor.

Sosyalist ve komünist mesleğin büyük kitabı sayılan

Kapital adlı eserin sahibi *Karl Marx* tarafından müdafaa edilen bu tarihî maddecilik nedir?

Bu teoriyi şu suretle hülâsa edebiliriz (K. Marx, Critique de l'économie politipue):

Medenî cemiyetin anatomisini ekonomide aramak lâzımdır. İnsanlar, hayatlarındaki istihsal dolayısile bazı münasebetlere girişirler. Bu münasebetler, insanların iradesinden müstakil, zarurî ve bellibaşlıdır. Bu istihsal münasebetleri, insanların maddî istihsal kuvvetlerinin inkişaf derecesine göre değişir. İstihsal şekillerinin topu, cemiyetin ekonomik bünyesidir. Politik ve hukukî cemiyet şekilleri bu ekonomik istihsal şeklinden yapılma ana temelin üstüne kurulur. Hayatın sosyal, siyasî ve fikrî biçimlerini maddî istihsal şekli tayin eder. İnsanın varlığını yapan, onun vicdanı değildir. İnsan vicdanını yapan, onun sosyal varlığıdır.

Bazı devirlerde cemiyetin maddî istihsal kuvvetleri o devirde mevcut istihsal münasebetlerile zıt haldedir. Yahut, hukukî ifade ile söylemek lâzım gelirse, insanın istihsal kuvveti ile, bu kuvvetleri o zamana kadar harekete getiren mülkiyet münasebeti ayni değildir.

Daha önceleri, istihsal kuvvetlerinin aynı olan bu eski mülkiyet tarzı, yeni istihsal şekillerine engel olur. O zaman sosyal bir devrim olur. Ekonomik temelin değişmesi bütün sosyal yapıyı yıkar.

Demek oluyor ki her cemiyetin şeklini, o cemiyetteki istihsal şekli tayin eder. Ahlâk, hukuk, din, ilim, bütün müesseseler istihsal şekillerine göre değişir. İdeoloji bir hayalden ibarettir. Cemiyetleri sürükliyen âmil fikir değil, maddedir. Kapitalist istihsal tarzı, mücerret dinleri, liberal politika, insan hukuku felsefesini doğurmuştur.. İstihsal âmili, kendiliğinden değişince, diğer bütün âmiller de değişir. Eğer değişme gecikirse sosyal buhranlar, ihtilâller doğar. Fakat

tabiat derhal denklik yapar: «Bir ekonomi sisteminin tekâmülü sınıf kavgasını doğurur, smıf kavgası da ekonominin sistemini yıkar» (Rauh, Etudes de morale).

Bu mesleğin kıymeti nedir? Cemiyetin tekâmülünü idare eden âmil hakikaten menfaat, madde, istihsal şekli midir? Karl Marx, bu mesleği ortaya attığı zaman, o devirde ilerliyen, büyüyen endüstri hareketinden gözleri kamaşmıştı. Bu hareketin sosyal neticelerinden adeta ürkmüştü.

Tarihî maddeciliğin değeri realist olması, cemiyetlerin tekâmülünü sadece fikirlerin kudretinde arıyan ideolojik felsefe ile çarpışmasıdır.

Fakat, sosyoloji bakımından, ekonomik realite ve menfaat kaygısı sosyal hayatın ne ilk, ne de en mühim unsurudur.

Tarihî maddeciliğe göre «İnsanlar, kendi hürriyetleri ile maddî menfaatlerinden birini tercih etmek mecburiyetinde kaldıkları zaman daima hürriyetlerini feda etmişlerdir» (Paul Guiraud).

Halbuki tarih bu iddianın yanlışlığını gösterir: Eğer milletler maddî menfaatlerini hürriyete tercih etselerdi, istiklâl muharebelerinin hiç biri olmazdı. Türk milleti, hürriyeti için maddî menfaatlerin hepsini çiğnemiştir. Çok eski zamanlarda ise Beniisrail, Roma hükmü altında zengin yaşamaktan ise şehirlerinin tahribini tercih ettiler.

Cemiyetlerin hayatına ilk sosyal hâdise olarak ekonominin ve bilhassa istihsal şeklinin âmil olduğu ve istihsal şekli değiştikçe diğer müesseselerin -din, ahlâk, hukuk gibi- değiştikleri de doğru değildir.

... tarihî maddecilik, insanlığın bütün tekâmülünü fikirlerin tekâmülü ile izah etmek istiyen eski ideolojik «tarih felsefesi»ne karşı doğmuştur. Fakat, «bütün inkılâpları çalışma sistemlerinin değişmesile izah etmek usulü kabul olunursa, tehlikeli bir yola girilmiş olur. Ruhî, fikrî âmiller bir tarafa atılsa bile, ekonomi hayatı sade istihsale ait usuller-

den ibaret değildir. Mübadele ve mülkiyet gibi hâdiseler de ekonomi hayatı içindedir. Bu hâdiseler ise, sadece isthisal şekline bağlı değildir. Hukuku vücude getirmiş olan daha önceki varlıklar: Din, ahlâk, siyasî teşkilât gibi müesseselere bağlıdır» (Ch. Seignobos, *La Méthode historique appliqué aux sciences sociales). (3)*

Sosyalist nazariyelerine karşı, getirdiği delillerle, ferdî mülkiyetin müdafaasını tamamladığına kani olan (4) *İçtimaiyat* müellifi Müderris Mehmet İzzet, yedinci fasılda, «... İktisadî yenilikler müesseselere, âdetlere ve fikirlere de dokunur. Hem iktısat hayatını değiştirmek, hem de eski müesseselerle ve düşüncelerle yaşamak istemek olamaz. Bu bir hakikattır. Fakat düşüncelerimizin, âdetlerimizin ve kanunlarımızın iktisadî hayata dokunduğu da bir hakikattır. Bazı mütefekkirler birinci noktayı görüp ikinciyi mühimsememişlerdir.»

dedikten sonra «tarih materyalizminin tenkidi» ne geçiyor:

«19 uncu asırda Alman sosyalist *Marx* ın ileri sürdüğü ve «tarih materyalismi» ismini almış olan bir nazariye, Ziya Gökalp Beye göre şöyle hülâsa olunabilir: İçtimaî hâdiseler arasında sebep olabilmek imtiyazı yalnız iktisadî hâdiselere mahsustur. Diğer içtimaî hâdiseler, meselâ dinî, ahlâkî, bedîî ilâ... olanlar yalnız netice olabilir... İktisadî hâdiselerin gayrı olan bütün içtimaî hâdiseler: «Gölge -hâdiseler» dir. Bir şeyin gölge- hâdise olması, başka şeyler üzerinde hiçbir tesiri olmaması demektir. Meselâ 18 ve 19 uncu asırlarda Avrupada bir çok siyasî inkılâplar oldu. Herkes bu inkılâpları hürriyet ve müsavat prensiplerinden doğmuş sanır. Tarih materyalismine göre ise, bunların asıl sebebi iktisadî hayattadır, istihsal şartlarının değişmiş olmasındadır. Zira, Marx'a göre, istihsal faaliyeti içtimaî hâdiselerin ilk motörüdür, «bizatihî kaim illet» dir, diğer bütün iç-

timaî hâdiseler ona tâbi bulunur.

İptidaî kavimlerin iktisadî faaliyeti hakkında edindiğimiz malûmat bu fikirlerin mubalâgalı olduğunu ispata elverir. Çünkü istihsalin, mübadelenin, istihlâkin, mülkiyetin temelinde dinî tasavvurların bulunduğunu kaydettik. Demek ki insanların itikatları en ehemmiyetli içtimaî âmillerdendir ve iktisadî faaliyet üzerinde büyük tesirlerde bulunurlar.

Esasen iktisadî faaliyet bütün içtimaî inkılâpların motörü olup diğer hiç bir âmilin tesiri altında bulunmasaydı, bizzat iktisadın nasıl olup ta değiştiği ve ilerlediği anlaşılamazdı.

Demek ki tarih materyalisminin iddiasını makbul bir dereceye indirmek lâzımdır. Zaten Marx'tan sonra onun taraftarları da böyle yapmışlar, içtimaî hayatta iktisadın ahlâk ve fikirler üzerine tesiri olduğu gibi fikirler ve duyguların da iktisat üzerine aksi tesirini kabul etmişlerdir. (5)

Yusuf Akçora, Telif ve Tercüme Heyetince kabul ve «Maarif Vekâleti celilesi hesabına Matbaai amirede tabolunan» bir eserinde (6) «maddiyeti tarihiye nazariyesi» nin batıdaki «münekkit» lerine kayıtsız ve şartsız iltihak hususunda hiç tereddüt etmemişti:

«Marx ve Engels tarihî vakıaların tahavvülünü, yani *vetirei tarihiyeyi* tetkik ederek kendilerince inkişafı beşeriyeti izah eden bir nazariye kurmuşlar ve bu nazariyelerine «*tarihî maddiyetçilik nazariyesi* (Théorie du matérialisme historique)» namını vermişlerdir. Bu nazariyeye göre içtimaî münasebetlerin kâffesinin esası, iktisadî münasebetler ve iktisadî tebeddüllerdir; içtimaî münasebetlerin cümlesi, hattâ edebî, ahlâkî, dinî münasebetler bile iktisadî vakıalar ile izah edilir. Bütün içtimaî münasebetlere hükmeden, onları tayin eyliyen *istihsalâta ait vakıalar* ve alelhusus istihsalâtın alâtı sınaiyesine ve o alâtın işletilmesine ait vakıalardır.

Meselâ *ekmek imalinde* geçilen müteakip merhaleler -ki Kurunu ulânın el değirmeni, Kurunu vustanın su değirmeni ve zamanımızın buhar değirmenidir,- aile sanayiinden bugünün büyük sermayeli sanayii azîmesine nasıl geçildiğini irae ettiği gibi, esaretten servaj (=Servage) a, servajdan ücretli ameleye sureti müruru da izah eyler. Bürçlüler, esaretin ve servajın ilgasına sebep olarak, terekkiyatı fikriyeyi, efkârı hürriyetperveraneyi, hissiyatı insaniyetkâraneyi... İlh. gösterirler; bunlar uydurmadır; müessesatı mezkûrenin zevaline alâtı istihsaliye tebeddülünün amil olması, bütün bu uydurma fikir ve hislerin sebebiyetinden daha çok vuzuhla anlaşılır. Bu cihetle tarihî tehavvülde (=évolution) esas, iktisadî vakıalardır... Maddiyeti tarihiye nazariyesi, ahlâkî ve hissî endişeleri bertaraf etmiştir, bunlar iktisadî avamilin zahirî netayicinden ibarettir. Bu nazariye, bütün içtimaî mesaili, münekkitlerinden birinin dediği gibi, bir «karın (mide) meselesi» haline irca eder. Daha evvel gelen iktisatçıların ve sosyalistlerin mesleklerinde yeri bulunan fikrî ve hissî endişeler, meselâ adalet, uhuvvet, müsavat... İlh. mebde' veya gayeleri, marksistler indinde gayri mevcuttur. Marx ve tilmizleri *fikriyata*, -Gide'in ifadesini istiare ediyorum:- Napoléon kadar istihkar ile bakarlar: Yalnız vakıalar (=Les faits) dır ki nazarı dikkate alınmıya değer.Müsavat, uhuvvet, adalet.. İlh. gibi gayelerin takibi, ilmî değildir. Marksizmde, içtimaî vakıaların tahavvülü takip ve tesbit olunur, ve içtimaî vakıaların müstakbelen ne tarzda cereyan edeceği keşfe çalışılır; lâkin en adaletkâr bir tarzı içtimaînin istihsal ve inşasına uğraşılmaz, zira beyhudedir.» (7)

«Türk sosyolojisinde mühim bir mevkii olan Gökalp mektebinin tilmizlerinden biri», Darülfünun müderrislerinden İsmail Hakkı, *Terbiye ve Tarih* adlı eserinde (1933), antimarksist savaşa şu «orijinal» mülâhazalarla katılmaktadır:

«Marx'ın tezine vücut veren temel fikirlerinden biri şudur: hukukluk münasebetler ve siyasetlik şekiller kendi kendilerine anlaşılmazlar. Bunlarm beşer ruhunun tekâmüliyle izahı da mümkün değildir. Bunları izah edecek şey, iktisattır. İktisat cemiyetin teşvikidir (teşrihidir: K. S.)

Fertlik dilekler ve fertlik zanlar dışında tarihi ifade eden kuvvet te vardır. İnsanın faaliyeti beklenilmiyen neticeleri meydana getirir. Çünkü bu faaliyetlerin tabi olduğu gizli ve görünmiyen sebepler vardır. Varılan neticeler, gözlenilen hedefler değildir. Tarihin verdiği neticeler ekseriya onu yapanları bile şaşırtmıştır. Tarihin seyri kör tabiatın seyrine benzer. Öyleyse şuurlu gayelerin arkasında gizlenen asıl sebepleri bulmak lâzımgelecektir. Demek ki tarihlik maddeciliğe göre tarihte psikolojinin izah edeceği bir şey yoktur.

Filvaki aleti, makineyi, tekniği icat eden insan zekâsıdır. Fakat bu icatların neticeleri doğrudan doğruya insanın kendisine tabi değildir. İcatların insan zekâsının önüne geçen, daha umumluk sebepleri vardır.

Marx'a göre iktisatlık teşkilât cemiyetin temeli, âdeta çenberidir. Dinlik, ahlâkhk, hukukluk, bedilik bütün cemiyet müessiseleri onun birer neticesi, daha doğrusu netice -hâdiseleridir. Tarihlik yenilikleri idare eden kuvvet bu mana ve zihin kuvvetleri değil, yalnız iktisatlık ve temelli bünyedir. İktisatlığın başkası olan müessiseler birer bünye-üstü hâdisesidir. Siyaset, din, yahut sanat her hangi inkılâbı yapan insanlar idologyalık yahut ülkülük bir prensipe bağlandıklarını sanmakla beraber, hakikatte iktisatlık bir sınıfa hizmet ederler. Luther görünüşte bir din inkılâpçısı, fakat işin iç yüzünde Alman burjuvazisinin bir hizmetkârı idi.

Marx iktisatlık faaliyet arasında da bir şeye bilhassa ehemmiyet vermiştir. Bu şey istihsal tarzıdır. Marx'a naza-

ran istihsâl bütün iktisatlık teşkilâtın temelidir. Marxçılığın yaratıcı kuvvet olarak kabul ettiği bu istihsal tarzı ve çalışma şekli olduğundan cemiyetteki bütün değişikliklerin izahını istihsâl şeklindeki değişikliklerde bulmak lâzımgelecektir.

Bir cemiyeti teşkil eden fertler arasında istihsâl münasibetleri vardır. Bu istihsâl kuvvetleri cemiyetin iktisadî bünyesini teşkil eder. Hukukluk siyasetten ibaret bir bünye -üstü teşekkülle, bu teşekküle cevap veren muayyen vicdan şekilleri vardır. İnsanın yaşayış tarzını tayin eden, kendi ferdî şuuru değil, şuurunu tayin eden yaşayış tarzıdır.

İnkişafının muayyen merhalesinde cemiyetin istihsal kuvvetleriyle istihsal münasibetleri arasında zıtlık bulunur. Vaktile istihsal kuvvetlerinin inkişaf şekilleri olan bu münasibetler için inkişafa engel olur. O zamandan beri ihtilâl devri başlar. İktisat temelinin değişmesi bünye - üstü olan bütün diğer müessiseleri harap eder. Hukukluk, siyasetlik, dinlik, bedilik, yahut felsefelik, kısaca idologyalık müessiseleri alt üst eder. İçtimaî bir teşekkül kendinde bulunan bütün istihsâl kuvvetlerini büyütmedikçe ve tüketmedikçe ölmez. Yüksek tabiatte yeni istihsâl şekillerinin eskilerinin yerine geçebilmesi için maddî şartlarının eski cemiyet içinde olgun bir hale gelmesi lâzımdır. Eski cemiyet içinde varlık hikmeti inkişaf etmedikçe de yeni istihsâl münasibetleri yarleşemez.

Zekâ tekniği icat eder. Her icat bir hürriyettir. Fakat bununla kalmaz, her icat kendi başına bir zaruret, hattâ bir kader olur. Ve hürriyetinden doğduğu mucidi esareti altına alır. İnsan kendi eserinin kölesi olur. Ancak mekaniğin bu tesiri doğrudan doğruya olmaz, vasıta ile olur. İstihsâlin tarzından sınıflar doğar. Bu sınıfların toplanış tarzı işin bölüm tarzına tabidir. Bu sınıfların itikatları, mezhepleri de bu toplanış tarzına bağlıdır. Şu halde istihsalin tarzı sınıf-

lar vasıtasıyla insanın kafası üzerinde tesir eder.

İnsanlığın tarihi sınıfların tarihidir. Bu tarih serbeslerle esirlerin, sıkıştırılanlar ile sıkıştıranların ezellik mücadelesini gösterir. Her devrin kendisine göre serbesleri ve esirleri vardır. Zamanımızda sınıf teşkilâtı sadeleşmiş, birbirine düşman iki kısma münhasır kalmıştır: burjuvalık, proletaryalık.

Marx'çı nazariye de ilâhçı, fizikçi, ruhçu ve diğer cemiyetçi nazariyeler gibi vaktinde doğmuştur. Çünkü Marx'ın cemiyeti izaha çalışan nazariyesi iktisat asrında ve iktisat medeniyeti içinde doğmuştur. Hangi mevzua ait olursa olsun nazariyeler, yani kat'î bir tecrübe ile ispat edilmeden kurulan fikir binaları -içleri ve bu içlerinin şeniyetlik, yahut mantıklık kıymetleri her ne olursa olsun- birer vakıadır. Bu nazariyeler durup dururken çıkmazlar ve varlıklariyle hizmet ettikleri zaruretler vardır. Marx mektebi de dahil olduğu halde nazariyeler içinde objektif hakikatler taşırlar ve zamanın ihtiyaçlarına hizmet için doğarlar.

Marx'çılığın bu rolünü anlamak için onu kendisinden evvel yaşamış nazariyelerden ayıran hususilikleri bulmak kâfidir. Marx'çılık her şeyden evvel bir cemiyetçiliktir. Karl Marx cemiyeti cemiyet dışı olan türlü unsur yahut âmillerle izah etmeyip cemiyeti bir cemiyet müessisesi olan iktisatla izah etmektedir. Marx bu izahını yapmak için akla, mantığa ve istidlâle değil, doğrudan doğruya vakıalara, tarihe müracaat ediyor. Marx'in tarih felsefesi dağınık araştırmaların bir eseri değildir. Büyük iktisatçı bu araştırmayı ilimlik bir usûlle, mukayese ile yapıyor. Geçmiş hayatı iktisatlık tiplere ayırmak, ilimleri aralarında yaklaştırarak, neticeler çıkarmak Karl Marx'ın meşru metodudur.

Sistemi bu manzaralarından kavrandığı zaman onun ciddiyetinden ve asaletinden hiç şüphe edilemez. Ne yalan,

ne de yanlış sıfatları bu tarihlik iktisatçılığı vasıflandıramaz. Nazariyenin zayıf noktası başka yerdedir. İlim metotlariyle ülfet etmiş olan bir insanın zihni takılacağı nokta şudur: Marx'ın dediği gibi, iktisat müessisesinin bütün öteki müessiselere vücut verdiğini kabul edersek cemiyetteki muayyenliğin anahtarını bulmuş olmuyoruz, belki yeni bir mesele karşısına geçmiş bulunuyoruz. O da iktisatlık müessisesinin izahıdır. İktisat dini, ahlâkı, hukuku, sanati zarurî kılıyor, fakat bizzat iktisadı zaruretli kılan nedir? Bu zaruretliğin izah edildiğini farzedersek mesele yine hallolunmuyor. Bir de iktisada bu hâkimliği verecek bir illet te bulmak lâzım gelecektir.

Marx'ın nazariyesini açtığı ve yazdığı zaman en çok müracaat ettiği delil ve kullandığı vesikalamak yolu şudur: her iktisatlık rejime karşılık bir de maneviyatlık rejim vardır. Demek ki nerde ufak sanayi görsek, orada ufak işçiye göre bir ahlâk, sanat tipi ve bir zihniyet örneği bulacağız. Derebeylik devrini alın, aynı şey, yeni zamanda aynı şey. Marx bu iddiasını tarihlik vergilerle pekalâ ispat ta edebiliyor. Ancak çıkardığı netice iktisatlık ve maneviyatlık rejimlerin muvaziliği değil, sebep ve netice münasibetleridir.

Canlı şeniyetlere baktığımız zaman uzviyetleri birbirinden az veya çok mühim olarak kabul ettiğimiz vazifelerin topluluğu gibi görüyoruz. Fakat meselâ mideye ötekilerin yaratıcısı gözüyle bakmıyoruz ve bütün bu uzuv ve vazifelerin ilk şartı olan canı ne uzviyetin sayıca yekûnu, ne de bir tanesinin inhisarı olarak kabul edemiyoruz. Uzviyet âlemi için caiz görmediğimiz bu hükmü cemiyet âlemi için caiz gösterebilecek hangi sebep vardır?

Daha geniş bir görüşle şeniyeti anlamak istersek bazı müsbet kanaatler bizi iktisat müessisesinin evvelliğini iddia eden hükümlerin inhisarcı olduğunu gösteriyor. Meseleyi

gayet açık düşünmek bir de maksadımızın doğru anlaşılması için şurada bir kaç müsbet kanaate bizim de tamamiyle taraftar ve sahip olduğumuza dikkat etmek lâzımdır. Tekrar edelim ki: iktisatlık müessise, din, hukuk, sanat... gibi bütün öteki müessiseler üzerine kendine göre bir türlü tesir eder, her iktisat değişikliği zekâlarda, duygularda, işleyişlerde de bin türlü değişiklik vücude getirir. Onun için iktisadın cemiyet müessiseleri üzerine tesir etmediği iddiası burada, bizce mevzuubahs değildir. İşte bunu söyledikten sonra Marx'çılığın bir türlü kabul edemiyeceğim noktalarını işaret edeceğim.

Cemiyet müessiselerinin birbiri üzerine tesir ettiği en müsbet vakıalardan biridir.Dinlik akideler, ahlâklık düsturlar, hukukluk kanunlar yalnız ibadetleri, amelleri nizamlamakla kalmazlar, bunların bir kısmı da ham maddelerin seçilmesi, işlenmesi ve mubadele edilmesi gibi doğrudan doğruya iktisatlık olan kıymetler üzerine ekseriya büyük tesirler yaparlar. Hıristiyanlar için domuz etine verilen mubah kıymeti aynı etin bütün müslümanlar için haram olması yalnız başına iktisat müessisesile izah edilebilecek bir şey değildir. Müslümanlarda domuzun haram olması müslüman Türklerle beraber yaşamış olan Ermenilerde de bir soy imtina vücude getirmiş ve bu hıristiyanlar için de domuz yememek âdeta ahlâklık bir örf olmuştur.

İktisat üzerine en az tesir edecek gibi görünen meselâ bedîlik kıymetlerin bile açık tesirlerini görebiliriz. Moda dediğimiz vakıa bunun misalidir. Moda dalgaları yalnız zaruretli ihtiyaç eşyasını değil, çiçekler gibi en çok lüks mevzuu olan eşya kıymetlerinin yerini bile değiştirmektedir.

İlimlik keşifler de bu soydandır. Büyük sanayiin mümkün olması, buhar kuvvetinin keşfedilmesi ve umumiyetle tabiat kuvvetlerinin sanayie tatbikini mümkün kılan

ilimlik ilerilemeler sayesinde olduğu burada tekrar edilebilir.

Hukuk kaidelerinin iktisatlık talepleri kendine göre tayin ettikleri her tarihte görülmektedir. Avrupa'da kadının bir iktisat âmili olması iktisatlık sebeplerden evvel, bir takım ahlâklık değişmelerin tesirleriyle olmuştur.

Fransız iktisatçılarından Simiand'ın istatistiklere göre yaptığı tetkikler neticesinde meşhur arz ve talep kanununun doğru olmadığı, iktisatlık kıymetlerin bütün cemiyetlik kıymetler gibi «opinion»'la değiştiği gösterilmiş ve ispat edilmiştir.

Bir başka taraftan da bakılacak olursa iktisatlık müessisenin cemiyet hayatına vücut veren ilk ve rüşeymlik müessise olmadığı, bilâkis bütün öteki müessiseler gibi, din kütüğünden geldiği ve farklandığı görülüyor. İptidaî cemiyetlerde ilk ehlî hayvanlar istihsâl kıymetleri değil, belki din kıymetleri taşıyorlardı. Bunlar totemler, bir soy Allahlardı.

Bütün metodlu müşahadeler neticesinde anlıyoruz ki iktisat cemiyeti izah için kâfi gelmek şöyle dursun, bizzat iktisat izaha muhtaç bir cemiyet hâdisesidir ve netice olarak diyebiliriz ki cemiyet müessiselerinin hiçbirinde evvellik ve hegemonyalık yoktur.

Böyle tenkit edilince Karl Marx'ın bizzat iktisatlık anlayışının temelinde bir ahenksizlik ve zıtlık mahiyeti görülüyor. Çünkü dışlık görünüşü itibariyle cemiyetçi olan bu nazariye iktisadı ilk ve yaratıcı başlangıç yerinde görünce bu müesseseyi ya desteksiz bırakıyor, yahut ihtiyaç, mide, fert... gibi cemiyet başkası bir şeniyete götürüyor. O zaman cemiyet fertten ayrı ve *sui generis* bir müessise olmuyor, ruhiyatın arızasızca devamı ve içtimaiyat bir ruhluk - içtimaiyat oluyor!

Marx'ın nazariyesi cemiyetçi bir nazariye olmasına

rağmen mebdeini bir hayvan -insan hatsinden almaktadır. Bu yaratıcı mebdee göre insan bir mide ile mücehhez ve geçinme, yaşama onun en temelli kuruntusudur. Bu ihtiyaç o kadar şiddetlidir ki cemiyetten bütün bir istihsal mekanizması yaratıyor.

Bu mektebin tesirini izah edebilecek sebeplerden biri de şudur: içtimaiyat mekteplerinin en yenisi ve en mütekâmili olan Durkheim mektebi de içinde olduğu halde hemen hepsi bir fizik yahut kimya gibi hâdiselerin hep mücerret taraflarıyla uğraşmışlar, kanunlar bulmaya çalışmışlar, halbuki Marx'ın mektebi zamanımızın iktisatlık şeniyeti üzerinde çalışmış, fiil ve hareket için düstur ve plân vermiştir. Demek ki Marx mektebi yalnız bir spekülâsyon mektebi değil, bir siyaset mektebidir.

Bence Karl Marx mektebi büyük sanayi asrının az kusurlu ve çok muvaffak olmuş bir ideologyasıdır. Fakat bir ilim değildir. Tarihi son zaruretlerine kadar izah edemiyor ve edemez.» (S. 128-133)

Kâzım Nami Duru ise, 1936 da basılan «*Sosyolojinin Unsurları*» nda, Bouglé'nin tercümanlığını yaparken, tarihî maddeciliği şöyle tarif eder:

«Tarihî maddecilik her şeyi iktisadî menfaatin hâkimiyeti *primat* ile tamamile ifade etmek istiyen nazariye» ye derler. «Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, tarihî maddecilik umumî içtimaiyatın üç müddeasını ihtiva eder: 1. Menfaatin hâkimiyeti, 2. Tekniğin hâkimiyeti: Âletlerin istihalesi, cemiyetlerin istihalesini icabeder, 3. İktisadî teşkilâtın mahsulleri telâkki olunan bizzat sınıfların hâkimiyeti.» (S. 470 - 471) ...«Bu tarih felsefesile kıymetlendirilmek istenen işler, münhasıran iktisadî mahiyette midirler? Bunların iş görmesi için, bazı hukukî vaziyetlerin, doğrudan doğruya istihsale tealluk etmeyen mutalar olması lâzım gel-

mez mi? M. Labriola ile münakaşa ederken M. Andler nazari dikkati bu noktaya celbediyor...» (S. 480) (8)

Marx'm tezini tahrif edenler, tenkit kisvesi altında, bütün bu «şibihintikadî elokans söylevleri» ni, senelerce, bir nas gibi ezberletmekte teannüd göstermişlerdi. Fakat, nihayet, hakikat kendisine yol açabildi. Ve bugün, tarihî maddeciliği çevreliyen efsane yalnız marksistlerin haklı itirazlarile değil, bizzat resmî tedrisat kadrosuna dahil burjuva profesörlerinin zarurî aksül'amellerile de karşılaşıyor.

Bu hususta nazarı itibare alınmağa değer iki örnek, son zamanlarda, *Ses* ve *İnsan* mecmualarında intişar etti.

Prof. Dr. Suphi Nuri İleri, *Ses*'in 4 üncü sayısında çıkan «İktisadî Münasebetler» başlıklı makalesinde, tarihî materyalizmi tahrif edenlere karşı, şunları yazıyor:

«Marx, tarihî vakıaları iktisadî münasebetlerin izahile anlamak ve anlatmak istemiştir. Fakat Marx, muhaliflerinin dedikleri gibi, yalnız iktisadî münasebetleri nazarı itibare alıp diğer siyasî, içtimaî, fikrî ve dinî münasebetleri bertaraf etmemiştir.

Belki, o bütün bu muhtelif münasebetlerin heyeyti umumiyesinden çıkan ve hepsinin üstünde bulunan, cümlesini cem ve izah eyleyen iktisadî münasebetlere daha ziyade ehemmiyet vermiş ve onları yapının temeli olarak kabul etmiştir.

İktisadî münasebetler, içtimaî, siyasî, adlî ve ilâh. münasebetleri tayin ve izah eyler. Bu muhtelif münasebetlerin kendilerine mahsus hayat ve hareketleri vardır. Fakat bu münasebetlerin cevelân ettikleri saha iktisadî münasebetlerdir, yani encamkâr, mutlaka, akıbet bu iktisadî münasebetlerin nüfuz ve tesirleri altına girerler.

Filhakika dünyada yalnız iktisadî münasebetler yoktur, başka münasebetler de vardır. Fakat iktisadî münasebet-

ler ne kadar da olsa diğer münasebetlerin tekâmülünde birer âmildir. Zaten tarihî bir maddecilik başka türlü izah edilemez.

Marx yalnız nazariyesini izah etmekle kalmadı. Ayni zamanda da kuvveden fiile çıkardı. Muayyen bir zamanın tarihini yazarak iddiasını ispat etti.

Marx ile arkadaşı Engels tarihî maddecilik hakkında kat'î sarahatlar vermişlerdir. Onlar da şunlardır:

Ekonomi Politiğin Kritiği'nin mukaddimesinde (1859) şöyle deniyor:

Hukukî münasebetler ile siyasî şekiller yalnız başına anlaşılamaz, ne de insan zekâsının tekâmülü öyle söz ile izah edilemez. Bu münasebetler ve bu şekiller maddî hayatın şartlarından köklerini alırlar. Bu şartların heyeti umumiyesi de, Hegel ile Fransız ve İngilizlerin dedikleri gibi medenî cemiyeti teşkil eder.

Maddî hayatın istihsal şart ve sureti, umumiyet itibarile, hayatın içtimaî, siyasî ve fikrî vaziyetini tayin ve izah eyler. İnsanın hayat ve bekasını tayin eden vicdanı değildir, belki insanın vicdanını içtimaî hayat ve bekası tayin eyler.

Marx'a göre bugünkü iktisadî vaziyetin teşekkülü şu dört devrede tekâmül etmiştir: 1) Asyaî kısım; 2) klâsik antikite; 3) derebeylik; 4) bugünkü burjuvazi.

Cemiyet içtimaî ve iktisadî *krizleri* ancak barbarcasına bertaraf edebilir, yani bir çok istihsal kuvvetlerini kaldırmakla veyahut yeni mahreçler bularak. Fakat bunun için de yine yeniden istihsal kuvvetleri halketmek icap edecektir.

Marx'ın vardığı netice şudur: Burjuvazinin derebeylik cemiyetini yıkmak için kullandığı silâhlar bugün kendi aleyhine dönüyor.

Marx, kapitalin on yedinci asırda nasıl tekâmül edip

endüstriyel bir âmil olduğunu göstermiştir. Aile istihsalinden fabrika istihsaline nasıl geçildiğini de anlatmıştır.

Marx'a göre insanlar muhitlerinin birer neticesi değildir, çünkü o muhitler bile değişebilir. İnsan içtimaî münasebetlerin birer mahsulüdür. İstihsal usulündeki değişiklik içtimaî hayatın bütün kısımlarında tahavvül husule getirir. İçtimaî münasebetler istihsal kuvvetlerine bağlıdır. Yeni istihsal kuvvetleri insana yeni hayat ve yeni içtimaî münasebet verir. Eldeğirmeni derebeyliği, buharlı değirmen kapitalist endüstriyi verdi.

Marx'a göre, iktisadî müesseseler birer tarihî kategoridir. Para dahi bir içtimaî münasebettir. Bu da insanlar arasında muayyen bir istihsal şekline tekabül eder. Makineler birer iktisadî katagori değillerdir. Hattâ öküz de değildir. Fakat, makineler birer istihsal kuvvetidir. Modern atölye bir içtimaî istihsal münasebetidir. Muayyen bir zamanın iktisadî hayatı bir iktisadî tekâmülün muhassalasıdır.

Marx'a göre insanlar kendi ihtilâllerini yaparlar. Fakat bunu keyfî bir surette yapmazlar. Bu ihtilâl mazinin bir eseridir. Eski nesillerin ananesi yeni nesillerin düşüncelerine hâkimdir.

Marx'a göre iktisadî şartların değişmesile bütün yapı temelinden tepesine kadar sarsılıyor ve değişiyor. İktisadî şartlar maddî ve manevî sarsıntılar yapar. İstihsal vasıtalarını ve kuvvetlerini değiştirir. İşte, hukukî, siyasî, dinî, sanat ve felsefe şekilleri de böylece iktisadî sebebler ile değişir. Bu ideolojik şekiller ile insan vaziyetini anlar, ihtilâli anlar ve savaşa hazırlanır.

Kapital'in ilk cildinin başlarında Marx hülâsaten şöyle diyor: Cemiyetin iktisadî yapısı hukukî ve siyasî binasından evvel kurulmuştur. Maddî hayatın istihsal vasıtalarile

şartları, umumiyet itibarile, içtimaî, siyasî ve fikrî hayatın tekâmülünü tayin etmiştir.

F. Engles de 1895 de yazdığı mektuplarda bu tarihî maddecilik nazariyesini şöyle tafsil ediyordu: Tarihî maddeciliğe göre maddî hayatın production ve reproduction'u yani vücude gelmesi ve tekerrürü akibet tarihin déterminant yani izahıdır, yani iktisadî an yegâne izah değildir, yani diğer anlar da vardır.. Meselâ; siyasî, hukukî, içtimaî ve ilâh. gibi. Bunların da tarihî tekâmüllerde tesiri vardır ve hattâ şekillerini tayin ederler. Bütün bu anlar birbirine tesir ederler ve nihayet iktisadî hareket bir çok tesadüften sonra galebe çalar.» (9)

Vaktile, «Ziya Gökalp'ın açtığı içtimaiyat çığırında» neşriyat yapan ve, 1932 de basılan *Umumî İçtimaiyat*'ında Marx'ın ve marksistlerin «tenkidi» ne (S. 300 ve arkası) heveslenen Hilmi Ziya Ülken de, sabık «marksist» İsmail Hüsrev'le münakaşasında:

... Muharririn dayandığı Sombart'a gelelim: Bu zat, mükemmel bir kompromist'tir. Misal: On dokuzuncu asırda Sosyalizm adlı kitabında Marx'ı bazı kayıt ve şartlarla kabul ediyor; «İçtimaî sınıflar var ama, hudutlar da var. Sınıf meselesi hudutlar içinde mevzuubahistir» diyordu. Yakın zamanlara kadar bu fikirlerini muhafaza etti. Son senelerde yazdığı «Alman sosyalizmi» nde onu biraz daha ileri gitmiş görüyoruz: Sınıfları yalnız «İktisadî devir» dediği safhada kabul ediyor; eski cemiyetlerde reddediyor. Sosyalizmin ve bütün buhranların «İktisadî devir» in mahsulü olduğunu iddia ediyor. Muarız olduğu nazariyeleri «Kehanetçilik»le itham ediyor. Bununla beraber kendisi de derhal kehanete kalkarak iktisadî devrin nihayet bulup milletlerin mânevî kıymetler nizamında halâsa kavuşacağını tebşir etmekten geri kalmıyor. Tarihî materyalizmi metafi-

zik olmakla itham ediyor: «Tecrübe, ruhun ve ibdalarının irca edilemez bir karakteri olduğunu, kendine mahsus kanunları bulunduğunu gösterir. Tecrübe insanların iradei cüz'iyesini gösterir. Tecrübe, daima iktisadî menfaatlerin değil, fakat dinî, siyasî hâdiselerin de tarihte faik bir rol oynadığını gösterir» (*W. Sombart, Le socialisme allemand*) diyor. Bu suretle Almanların *mânevî ilimler* (Geisteswissenschaften) dedikleri cereyana mensup olduğunu gösteriyor. Fazla olarak itiraz ettiği cereyanın «Üst bünye» ye ne derece ehemmiyet verdiğini ve karşılıklı tesirden ne kadar kuvvetle bahsettiğini unutuyor. (10)

dedikten sonra, hâşiyede, Engels'in iki mektubuna geçiyor. Haşiye şudur:

«Engels, Etudes philosohiques, lettre à Conrad Schmidt. Muharrir bu mektupta siyasî ve hukukî âmillerin iktisadî hayatta ne derecede büyük rolü olduğunu anlatıyor. Starkenburg'a mektubunda da «Siyasî, hukukî, felsefî, dinî, artistik inkişaf iktisadî inkişaf üzerine müstenittir. Fakat bütün bunlar ayni suretle birbirlerine ve hepsi birden iktisadî temel üzerine mukabil tesirler yaparlar. İktisadî zaruret üzerine bütün diğerlerinin tesiri ve aksitesiri vardır, ilâh..» diyor.»

Marx ve Engels'den ihticaca salih ibareler naklederek, tarihî materyalizme ait bir hakikatı aydınlatmağa çalışan profesörlerin bu yazıları -metinlere lâyık oldukları itinayı sarfetmemek yüzünden işlenen çevirme yanlışlarına ve ehemmiyetli birçok noksanlara rağmen-, şüphesiz, dikkate değer birer cehit eseridir; ve, Gökalp'tenberi şaşılacak bir cehil havası içinde uzayıp giden bir hatanın tashihine yol açması ve bir efsanenin tasfiyesine yaraması bakımından enteresandır.

NOTLAR

(1) Hilmi Ziya: *Ziya Gökalp,* s. 11 (Kanaat Kütüphanesi: XXVII)

(2) *Almanyada sosyalizm ve Karl Marx,* s. 30-31. İstanbul Darülfünun Matbaası, 1338 (Darülfünun neşriyatından, taş basması).

(3) Necmeddin Sadak, *Sosyoloji,* s. 260-263 (İstanbul, Devlet Basımevi, 1937). Evvelce Gökalpın muavinliğini yapan ve politika hayatını Üniversite muhitine tercih ederek maddî servet hırsile ilmin manevî zevklerini çiğnemekte tereddüt göstermiyen bu muhterem zatın marksizmin menfaat telâkkisini tenkidi de citten gariptir. Fakat asla orijinal sayılamaz. Zira, batıda tarihî materyalizmin yüksek akademik muhitlere kadar yayılmış olan yanlış tefsirlerinden birini taklide üzenmekten başka bir şey yapmıyor.

Filvaki, S. Hook'un izah ettiği gibi, tarihî materyalizmin yanlış tefsirlerinden biri de onun bir şahsî mobiller teorisine ircaıdır. Hiç bir delile istinat etmiyen bu telâkkiye inanmak icap ederse, Marx bütün insanların şahsî menfaatlerine hizmet arzusile hareket ettiklerine zahip olmuştur; ve bu şahsî menfaat de ifadesini, ister istemez, bir ekonomik kazanç arzusunda bulur. Bu takdirde materyalist tefsir şuna varacaktır: Her beşerî hareketi sevkü idare eden maddî mülâhazalardır, insandan sadir olan her fiilin değeri para ile satın alınır bir değerdir, ve her insanın fiatı vardır. İdeal -estetik,

dinî, ahlâkî- motifler iktisadî tandansların basit rasyonalizasyonlarıdır.

Halbuki tarihî materyalizm, egoizm demek olan etik materyalizmin aksine olarak, hodbin ve gayrendiş saiklerin, egoist olan ve egoist olmayan sebeplerin niçin, nezaman ve nerede doğduklarını izaha çalışır. Marx, hiç bir zaman, fertleri idare eden bütün menfaatler hasis menfaatlerdir; dar, miskin ve egoist menfaatlerdir, demez. İdeal davranıştaki samimîliği, yüksek bir dava uğruna fedakârlığı ve fedayı nefsi de kabul eder. Marx'ın, daha gençken, mudafaa ettiği fikir şuydu: Her arzunun objesi herhangi şahsî menfaate uygun düşse bile bu menfaatin hodbin olması icap etmediği gibi, hele paraca bir menfaat olması hiç te şart değildir. Bentham ve Stirner insanı sansasyonlarının kâr ve zarar hesabını tutan ve bütün ef'ali şahsî kazanç imkânları hesabına dayanan hodbin ve egosantrik bir küçük burjuva dükkâncı modeline göre tasavvur etmişlerdi. Ve işte Marx, ayni zamanda bu ikisine, bilhassa bu yüzden çatıyordu. Stirner'in *Das Einzige und sein Eigentum* adındaki eserine verdiği cevapta Marx şunu gösteriyor: Gerek Stirner ve gerekse Feuerbach (ve Hess) de müşterek hata bütün ideallerin sosyal ve tarihî kontekstini ihmal ediştir. Marx'a göre, ferdi türlü türlü saikler sevk ve idare eder yani fert muhtelif sebeplerin tesiri altında hareket eder. Yaşayış ve hareket ediş tarzının hakikî sebeplerini tanıyan fert ise pek nadirdir. Bununla beraber, Marx fertlerin mobillerine, bu sıfatla, ancak bir sınıf durumunu sembolize ettikleri nisbette ilişik gösterir. Onun hedefi şudur: Bazı ideallerin niçin şu veya bu devirde değil de falan muayyen devirde galebe çaldığını izah etmek ve insanları peşinde yaşatan ve öldüren ideallerin birbiri ardı sıra gelişini tayin edici faktörleri bulmak. Onun faraziyyesi şudur ki, çok geniş

manada alındığı takdirde, ekonomik şartlar serpilmek zaruretinde olan idealleri tayin eder ve sınıf savaşı bütün ideallerin liyö jeometriğidir. Böylece, ekonomik şartların şahsî ekonomik menfaate asimile edilemiyeceğini göstermek kolaylaşır; zira, şahsî ekonomik menfaatlerin öne geçişi veya yokluğu ekonomik şartların termleri dahilinde izah edilmiştir.

(4) Bir ilim adamının kalemine hiç te yakışmayan bu müptezel delilleri, sırf gülümsemek için, kaydedelim: «(ferdî mülkiyetten doğan) bu fenalıkları ortadan kaldırmak için ferdî mülkleri ortamalı yapınca, ihtimal bundan daha büyük fenalıklar doğacaktır: Ferdin hürriyeti desteksiz kalacak, insanı çalışmağa sevkeden kazanç arzusu kökünden koparılmış, şimdiye kadar birçok terakkileri yaratmış olan şahsî teşebbüsler artık menedilmiş olacaktır. Demek ki bir taraftan bazı ahlâkî duygular, diğer taraftan içtimaî menfaat mülkiyet mes'elesinin tamamen sosyalist plânına göre halledilmesini menediyor.» (S. 76-77)

(5) Müderris, bu fasla «materiyalist telâkkinin tarifi» ile «tarih materiyalisminin tenkidi» ni de, «kıraat» olarak, şöylece eklemiştir:

«İnsanda en tabiî meyil, hadiselerin kargaşalığını birliğe götürmek meylidir. Buna her metafiziğin temelinde rasgeliriz. Bu meyil, içtimaî tarihte bütün vakıalara bir esaslı sebep aramağa bizi sevkeder. Tarihin şubelerinden birinden bir nevi vakıaları alıp, onun bütün diğer vakıaların esaslı sebebi olduğunu söylemek için tabiî bir heves duyarız...

İktisadî hadiseler tarihinde ihtısaslanmış olanların iktısadî hayatı esaslı sebep olarak ele almaları tabiî idi. Tarihin iktisadî olarak tefsiri nazariyesi böylece kuruldu, Marx'cılar sayesinde bu nazariye meşhur oldu.

Bu nazariye aşağı yukarı şöyle hulâsa olunabilir: Her

türlü beşerî vakıalar, siyaset, hukuk, din, güzel san'at, felsefe, ahlâk cemiyetin iktisadî teşkilâtının neticelerinden başka bir şey değildir... İnsanlar siyasî, dinî, veya kilise teşkilâtına ait bir değişikliği elde etmek için «mefkûre - ideal» namına yürüdüklerini sanırlar. Halbuki onlar, farkında olmaksızın bir iktisadî sınıfın elçisi, bir iktisat davasının avukatı olmuşlardır. İşte: «İktisadî teşkilât bütün cemiyetin temel katıdır» düsturu ile anlatılan fikir budur. Lüther, bir dinî akide için çarpıştığını sanıyordu, fakat bu dinî hadise, iktisadî sebebin dışarda görünüşünden ibarettir. Lüther, Roma sarayının soyuculuğa varan vergilerine karşı gelen Alman orta sınıfının (bourgeoisie) davasını üzerine almaktan başka bir şey yapmamıştı. Hüss taraftarları da, ayni surette, bir din mes'elesi için çarpıştıklarını sanıyorlardı, halbuki onların rolü, çok işçilerle hâkim sınıflar arasındaki zıtlığı ifadeden ibaretti.

Bu usul ile iktisadî teşkilâtın ahlâkı, aile teşkilâtını, köleliği, işçilerin ıstırabını husule getirdiği gösterilmiştir. Buna «tarih materiyalismi» denirse de tabir yerinde değildir, zira «materyalism» bir metafizik mezhebidir. İçtimaî tekâmülün maddî hadiseler ile izahının ise, ne materiyalime, ne de metafiziğe münasebeti vardır. Hatta bu izah ile idealist bir metafiziği mantıkî olarak uzlaştırmak mümkündür. «Tarihin iktisadî tefsiri» tabiri bu usulü daha sahih olarak izah eyler...

Bu sistemlerin doğmasını ve geçici bir muvaffakıyet kazanmasını izah eden cihet, onların cemiyeti bir tek sebebe ve medeniyetin tekâmülünü bir tek hadisenin tekâmülüne götürerek sadelik ihtiyacını tatmin etmiş olmalarından ibaret değildir. Bu muvaffakiyetin sebebi evvelce sürümü olan bir tarih telâkkisine karşı aksülâmel yapmak gibi bir haklı arzuya uymalarındandır. Eski tarih telâkkisi, edebiyat adamlarının, mütebahhirlerin, hukukçuların veya romancıların e-

seri idi. Bunlar ancak edebî, dinî, hukukî, siyasî vakıalardan başka bir şeyi asla tetkik etmemiş olduklarından iktisadî şartların tesirini bilmemişler, yahut unutmuşlardı ve insanlığın bütün tekâmülünü fikirlerin tekâmülü ile izah etmişlerdi. Fustel de Coulanges, kadîm medinelerin bütün tekâmülünü dindeki değişikliklere yoruyordu. Tamamen idealist olan bu telâkkiye karşı, kelimeyi ruhî bir manada alarak, materyalist bir telâkki ile mukabele etmek istenildi.

Bu aksülâmel kısmen haklı idi. Elişi tekniğinin cemiyetin hareket tarzları ve zihniyeti üzerine kuvvetle dokunduğu muhakkaktır. İnsanların işleyişinde, iktisadî saiklerin, tarih vesikalarında gözüktüğünden çok fazla bir mevkii ve tesiri olduğu doğrudur. İktisadî sebebler daha zarif ve asil gözüken ideal sebepler gerisine tercihan gizlenirler. Fakat,*bütün* inkılâpları çalışma sistemlerinin değişmesile izah etmek sistemi kabul olunursa tehlikeli bir tefsir yoluna girişilmiş olur. Binaenaleyh onun kusurlarını işaret etmek faidesiz değildir.

Bu meselenin azimet noktası şu ehemmiyetli fikirdir: İnsan bir hayvandır, binaenaleyh insanların gerek ferdî, gerek ortaklaşa fiilleri ve buna iptinaen, cemiyetin yapılışı ve değişişi de maddî bir sebepten olmalıdır (Tarih materiyalismi tabiri de bundan gelir). Lâkin bu iddiayı ileri sürmekte haklı olmak için hiç olmazsa maddî şartların tam bir cetvelini yapmak lâzım gelirdi. O zaman iktisadî teşkilâtın yalnız olmadığı ve başka bir çok maddî şartlar bulunduğu görülürdü:

1 — Tabiî coğrafî muhit ve sun'î muhit bir çok fiilleri, onları az çok kolaylaştırarak, icap ettirir ve cemiyetleri, bazı içtimaî tertibatı kabul etmeğe sevkeder .

2 — Irkın irsî ve uzvî şartları- bunlar antropolojinin

mevzuudur- ilcalara, fiillere ve hatta ihtimal bazı kollektif ameliyeleri yapmak için istidada ve suhulete tesir ederler.

3 — Fertlerin maddî hususiyetleri: Cins, yaş, hastalık ilâ.. - bunlar demografyanın mevzuudur- ile şimdiki toplanmaları. Bu maddî şartlar da bazı içtimaî tertibatı kolaylaştırır veya güçleştirir.

Bir materiyalist sistem cemiyetlerin teşkilâtını ve insanların yaptıklarını izah için bütün bu unsurları hesaba sokmalıdır. Hatta, ihtisası mubalâğaya vardırarak tetkikin yalnız iktisadî hayata hasredilmesi istense bile iktisadî hayatta yalnız bir âmile, yalnız çalışmanın tanzimi şartlarına bakmağa hakkımız yoktur. Şüphe yok, en az çalışarak en çok hazzı elde etmek arzusu ehemmiyetli bir âmildir, fakat iktisadî hayatın hadiselerinden bir tanesinden ibarettir. İktisadî hayat istihsalin kemiyet ve keyfiyeti üzerine şiddetle dokunan teknik itiyatlara, malûmat derecesine tabidir; bundan başka eşyanın nisbî kıymetine ait fikirlerimiz, arkalarından koşulacak hazların seçilmesine hâkimdirler, binaenaleyh iktisadî hayat bu fikirlere de tâbidir. Böylece hiç olmazsa bir ehemmiyetli kısmı itibarile, iktisadî hayat -bilgiler, teknik, meharetler, seçmeler- ruh hadiselerinden ibarettir, bunların tesiri kendini daima duyurur ve onu hesaptan çıkarmağa hakkımız yoktur.

Nihayet ruhî âmiller bertaraf edilse bile, iktisadî hayatın maddî tertibatı sade işbölümünden ve istihsale, taşımağa ait usullerden ibaret değildir. Servetin dağılmasına ait âdetler, mülkiyet ve iktisat hayatı içindedir. Bu âdetler ise sade istihsal ve imal edilecek miktara tâbi değildirler, belki hukuku vücude getirmiş olan mukaddem vakıaların -din, ahlâk, siyaset vakıalarının- mecmuuna tâbidirler.

Böylece, her içtimaî müessesenin izahını maddî hayatta

aramak lâzımgeldiği prensipini esas olarak kabul etsek te tarih materiyalisminin tefsiri kaba ve eksik olur. Zira kendi sisteminin kölesi olduğundan, maddî şartların çoğuna ehemmiyet vermedikten başka, munhasıran dikkat etmek istediği kısmını da keyfî olarak bozar, değiştirir.

Bu nazariyeye hâkim olan «apriori», kablî düşünceler, iktisadî teşkilâtı diğer içtimaî manzumelere: siyasete, ahlâka, hukuka, dine, ilme iliştiren bağın tanınmasına imkân bırakmamıştır. Bütün siyaset, hukuk, din, ahlâk vakıalarının ya iktisadî nizamın doğrudan doğruya neticeleri olduğu, yahut maddî, iktisadî menfaatleri ele giçirmek için usullerden, vesilelerden ibaret bulunduğu kabul edilmiştir.

Şimdiki vakıaları müşahede ettiğimiz zaman bu ispat edilmeden kabul edilmiş kaziyenin teyit edilmediğini takdir ediyoruz, ve bunlar gibi geçmiş zamana ait bir çok vakıaların da tarih materiyalisminin izahı ile anlaşılamıyacaklarını kabul etmeğe mecbur bulunuyoruz. Bütün dinlerin, ilimlerin, felsefelerin, siyasî akidelerin havarileri ve şehitleri,Sokrat ve İsadan Blanqui ve Karl Marx a kadar hepsi iktisadî hayat içindeki maddî hazlara lâkayt kalmakla temeyyüz etmişlerdir. İnsanlar münhasıran maddî hazları tedarik etmek için işlemezler... Cemiyetler, tarihin iktisadî tefsirini istiyenlerin sandıklarından daha çok muhtelif şartların tesri altında kurulurlar ve değişirler. Ch. Seignobos. *La méthode historique appliqée aux sciences sociales.* S. 258-268.» (S. 85-88)

(6) Bk. *Muasır Avrupada siyasî ve içtimaî fikirler ve fikrî cereyanlar*, İstanbul, 1339.

Şunu da kaydedelim ki, Akçûra oğlu Yusuf, daha 1902 den itibaren, tarihî materyalizmi tahrif ederken, Fransadaki «münekkidîn»e imtisal ediyordu. «Pariste yazılıp Mısırda tab ve neşredilen *Şurayı Ümmet* ceridesi»ndeki makaleleri-

nin birinde (*Şark Meselesine Dair*), şu satırları okuyoruz:

«Heyeti içtimaiyei beşeriyenin ne gibi esbab tesirile hareket ve tehavvül eylediklerini, yani netayici harekât olmak üzere müşahede kılınan hadisat ve inkılâbatı içtimaiyenin illetleri neden ibaret olduğunu teharri ve tayin, beynelmüdekkikin ihtilâfı efkâra sebeb olmuştur. Şüphesiz, esbabı mebhuse gayet mütenevvidir: İktisadî, siyasî, dinî, hissî... İlh bir çok sebepler mevcuttur. Fakat hükema ve müverrihînden bazıları esbabı müteaddidei mezkûreden bir takımına pek ziyade ehemmiyet vererek, diğerlerini hiç menzilesine indirmek istemişlerdir; meselâ, inkilâbatı içtimaiyede asıl sebeplerin iktisadî olup esbabı sairenin buna tabi bulunduğunu iddia eylemişlerdir. Geçen asırda bu fikri meydana koyan zat muktesidîni hükemadan «Karl Marks» dır.

Münekkidînin bil'ahara izhar ve isbat ettikleri veçhile bu fikirde mübalağa vardır; takyit olunmak, cemiyetleri tahrikte diğer kuvvetlere de müstakil birer yer bırakılmak lâzımdır.»

Akçura, 1913 de, küçük bir risalede, bunları tekrar basmış ve, böylece, Gökalp'e de yol açmıştır. (Bk.*Eski «Şurayı Ümmet » te çıkan makalelerimden,* s. 26. İstanbul - Tanin Matbaası, 1329)

(7) Sabık Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 927 de, Ch. Gide'i şöyle naklediyor:

«Markscı mektebi diğer sosyalist mekteplerinden fransız sosyalist harekâtında o kadar büyük yer tutan adalet ve kardeşlik endişelerini bertaraf etmiş olmakla da ayrılır. Bilinmesi matlup olan, en doğru olan şeyin ne olacağını değil sadece ne olduğunu bilmektir...

Markscıların vakıalara böyle bir ehemmiyet vermeleri yalnız iktisat sahasına münhasır değildir: bu, bütün içtimaî müesseselere hatta siyaset, edebiyat, sanat, ahlâk, din gibi

daha yüksek olduğu söylenilen sahalara ait münasebetlere de şamildir. Bütün bunlar iktisada taaluk eden vakıalarla izah olunurlar. Evvel emirde istihsale ait vakıalarla ve daha kat'î olarak istihsalin fennî alât ve vesaitine ve onların işletilmesine müteallik vakıalarla izah edilirler. Meselâ ekmek istihsali ve ekmek istihsalinde zamanı kadîmde el değirmeni, kurunu vustada su değirmeni, bu günde buhar değirmeni, aile sanayiinden sermayeci sanayiine ve bundan büyük sanayie bu da, esaret rejiminden, ırgatlık rejimine geçilmesini hatta umumiyetle medeniyetin muhtelif safhalarını icap ettirmiştir. Bu vakıalar maruz safhaları istihlâs ve hürriyet fikirlerinin tamimi ve daha bu makule «burjuva masallarından» daha iyi izah ederler. İşte binanın istinat ettiği hakikî temeller bunlardır. Hakikî iktisat saha ve hududunu çok geçen ve başlı başına bir tarih felsefesi teşkil eden bu telâkki tarih maddiyetçiliği *Matérialisme historique* adile şöhret kazanmıştır.

Bu maddiyetci telâkki alelâde mânâda alınacak olursa marksizmin bütün ahlâk ve hassasiyet meşgalelerini bertaraf ettiği ve Schaeffle'in pek çok tekrar edilen şu meşhur sözü gibi içtimaî meseleyi «mide meselesi» yaptığı görülür.» (*İktisadî Mezhepler Tarihi*, C.II, s. 608-609)

(8) Lise felsefe dersleri yardımcı kitapları, No: 11 (İstanbul, Devlet Basımevi).

Sadrettin Celâl, 924 te, proleter davasının müdafii sıfatile, «cihanın karnı tok, sırtı pek bütün burjuva âlimleri» ile « amele idealine ihanet eden bütün yalancı sosyalistler»e ve «marksizmin burjuvazi lehine tağyiri» diye tarif ettiği «revizyonizmin piri Bernstein»a hücum ettiği sırada, tabiatile, Prof. Bouglé'yi de esirgemiyordu:

«Sorbon Darülfünun Müderrislerinden Mösyö Bugle;

geçenlerde Darülfünunumuzda verdiği iki seri konferansta her fırsattan bil'istifade -pek kabili izah hisler tahtı tesirinde- marksizme hücum etmiş, marksizmin meydana çıkardığı iki büyük tarihî kanunun hadisat tarafından teeyyüt etmediğini iddia etti. Bunlardan biri (catastrophe) diğeri (Paupérisation) nazariyesidir.

Mösyö Bugle bununla da iktifa etmiyerek, bilhassa ikinci seri konferanslarında, ahlâk ve din meselelerini sosyolog! gözile ve gözlüğü ile tetkik ederken Marks'ın (tarihî maddiyetcilik: matérialisme historique) ismile meşhur olan ve hakikatte (İktisadî muayyeniyetcilik = déterminisme économique) demek daha muvafık olan tarihi izah tarzının -yanlış demeğe cesaret edemiyerek- eksik olduğunu söyledi.. Ve müddeasını ispat için, vaktile marksist geçindiği halde Harbı umumîdenberi diğer birçok yalancı marksistler gibi irtidat ederek (Çek-İslovakya) Reisicumhuru olan Mösyö «Mazarik» ten istişhat etti. Zaten Marksın bütün burjuva tenkitcileri, Marksın vazettiği usulü, meydana çıkardığı tarihî hakikatleri ve kanunları red ve cerhetmek için bizzat Marksın kendi eserlerini bırakıp Marksın müfessirlerinin yazılarına muracaat etmeği adet edinmişlerdir. Şüphesiz bu tarz kendileri için daha kolay ve muvafık geliyor ve Marksın söylemediklerini ona isnat etmek, onun fikir ve nazariyelerini tahrif eylemek için de bundan başka çare de yoktur.. Ve ancak bu sayede Mösyö Bugle iddia edebilmiştir ki: (Marks'a göre, din, fikir, hukuk... birer hayalden, épiphénomène'den başka bir şey değildir).

Marksizmin elifbasını bilenlerin, marksizmi bizzat Marks ve Engels'i eserlerinde n öğrenenlerin bu fahiş hatayı irtikâp etmelerine imkân yoktur.» (*Marksizm karşısında burjuva ilmi* başlıklı makaleden: *Aydınlık*, sayı 28, s. 728-729)

1936 da, bu vazifeyi Fransadaki felsefe agrejeleri deruhte etmektedir. Filvaki, Prof. agr. A. Cuvillier, *Sosyolojiye Giriş* adlı eserinde, eksklüzif bir ekonomicilik, ideolojinin rolünü anlamamak ve kadercilik isnatlarını üç kat tefsir hatası addediyor; ve, marksist «sosyoloji»nin müessirlikten mahrum basit epifenomenlere irca edilen psikolojik veya ideolojik amillerin rolünü takdir etmediği iddiasını cerh ediyor:

«Tarihî maddeciliğin psişik amillere, «ideoloji» dediği şeye verdiği rol hususunda da aynı suretle yanılmışlardır. Bazan tarihî maddeciliğe, ideoloji ihmali kabil bir faktörden hatta müessiriyetten mahrum bir *epifenomen*den başka bir şey değildir gibi bir afirmasyon atfettiler. Bazan da, ona, bütün beşerî mobilleri, B. B. Bouglé ve Raffaut'nun *Eléments de Sociologie* unvanlı eserlerinde dedikleri gibi «maddî menfaatlerin hâkimiyeti (primat des intérêts matèriels)» ne irca eden, dar bir psikoloji isnat edildi.

Hakikatte, ne Marx ve ne de Engels fikirlerin müessirliğini inkâr etmemişlerdir. İlh.» (*Introduction à la Sociologie*, P. 78)

(9) Seligman'dan istifade eden profesör, kendi namına bunları söyledikten ve Marx'ı muhaliflerine karşı mudafaa ettikten sonra, birçok müelliflerin tarihî maddecilik hakkındaki tahlil ve tenkitlerile tarih felsefesine dair bazı fikirlerini de kısaca -ve gelişi güzel- sıralıyor; fakat, bunlar hakkında şahsen müsbet veya menfi bir mutalaada bulunmuyor.

(10) *İnsan*, sayı 12, s.998-999 (8 mayıs 1939). Yine aynı sayıda, Durkheim'ın «yarı ilmî olan ruhcu izahından romantik bir idealizme» geçip «ilmî izahın bütün icabatından» sarfınazarla «içtimaî tekâmülün esaslı âmilini ideal âmil telâkki» eden, «mutlak idealizmi benimsemiş» ve «Gökalp'ın içtimaiyatcılığı ile yetişmiş olan» M. İzzet'i tahlil ederken

şunları yazéyor: «M. İzzette istihsal vasıtalarının tekâmülü, servetin ve sermayenin teşekkül ve terakümü, muhitle cemiyetin karşılıklı münasebeti ilh... gibi bütün bu tabiî vakıalar zincirini (processus) *ideal iştiyakı* dediği tek bir gayrimaddî illetle izah etmek istiyordu. Tabiatın mahsulü olan insanın kendi tekâmülünü tabiatı aşan kuvvetlerle yapmıya kabiliyetli olması mümkün mü dür? Tabiî hadiselerin tezahürlerinden biri olan *tasavvur*'un, bu hadiselerin ilk ve yegâne illeti olması düşünülebilir mi? Tarihî vaıaların seyrini takip edersek, nüfusun temerküzü, servetin birikmesi, yeni mahreçlerin doğması, ticaret hududunun genişlemesi, ilh... gibi hadiselerin Avrupadaki fikrî inkişaftan önce geldiğini tesbit etmek zarurî değil midr? » (S. 935-936)

Ayrılık' ta marksizmin bayrakları sıfatile, Gökalp'e karşı polemik yapan Sadrettin Celâl ise, tamamile makûs istikamette serpilme yolunu tutuyor; ve, Üniversite profesörlüğü payesini ihraz ettikten sonra, «İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi İçtimaiyat ve Ahlâk müderrisi Mehmet İzzet'in ölüm yıldönümü münasebetile» yazdığı bir makalede, şunları söylüyor: «Enternasyonal ölçüde değerli bir profösör» olan « İzzet, tam manasile ilmî metotla sistemli bir surette çalışan ve bu metodu, mesaî tarzı ve derslerile talebesine kazandırmıya uğraşan bir profösördü... İzzetin bize bıraktığı eserler bırakabileceği eserlere nazaran, çok sönük kalır. Bununla beraber, bu eserlerin, ilmî zihniyetin vuzuh ve kat'iyetini felsefî zihniyetin genişliği ve terkip kudreti ile birleştiren, tetkik ettiği meseleleri muhtelif cephelerinden görebilen, muayyen sureti haller ve cevaplar vermekten ziyade yeni meseleleri ortaya çıkaran, geniş ufuklar açan, ideale inana ve ideali arayan bir mütefekkirin fikrî mahsulleri olmak itibarile, her zaman büyük bir istifade ile okuyacağımız

değerli eserlerdir.» «Bilhassa ehemmiyetli» olan «*Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat* ismindeki telif eseri» ile «çok başka başka ve ekseriya yanlış şekillerde izah edilen bu mefhum hakkında bizi aydınlatmakta, bizi yüksek bir idealin tahakkukuna davet etmektedir.» (*Tan*: 9-12-939)

Sadrettin Celâl'in adı, hiç şüphesiz, fikir tarihimize altın harflerle yazılacak; ve, yarınki nesiller bir cihan telâkki tarzına bağlılığın en mükemmel timsali olan bu karakter abidesini hayret ve takdirle temaşa edeceklerdir.

IHTAR : 24 üncü sayfanın 12 inci satırından sonra bu not eklenecektir :

Adalılar, dünyayı dolaşmış bu üçüncü sınıf, yalnız kendi sınıflarının şuuruna değil, millî mücadelenin de şuuruna sahipti. Netice itibarile, bunlar bütün Balkan yarımadasını kaplayacak bir Yunanistan için mücadele ediyorlardı. Moralılar ise, bil'akis, Mora sınırlarını aşmayan mahdut bir Yunanistandan başka bir şey düşünmiyorlardı.